

Lluís Llach

Sempre més lluny

Juan Miguel Morales
Omar Jurado

Traducció a càrrec de Cinta S. Bellmunt

Títol: Lluís Llach, sempre més lluny
Autors versió original castellana: Omar Jurado i Juan

Miguel Morales

Traducció al català: Cinta S. Bellmunt

Assessorament lingüístic: Sílvia Veà

Coberta: Esteban Montorio

Fotografia de portada: Juan Miguel Morales

Edició:

Editorial Txalaparta s.l.

Navaz y Vides 1-2

Apartat 78

31300 Tafalla

NAFARROA

Tfno. 948 703934

Fax 948 704072

txalaparta@txalaparta.com

<http://www.txalaparta.com>

Primera edició de Txalaparta

Tafalla, novembre de 2006

Copyright

© Txalaparta per a aquesta edició

© Omar Jurado i Juan Miguel Morales

Disseny gràfic

Nabarreraia gestió editorial

Impressió

Gráficas Lizarra

I.S.B.N.

84-8136-473-8

Dipòsit legal

NA-3008-06

Aquesta obra ha estat publicada
amb una subvenció de la
Direcció General del Llibre,
Arxius i Biblioteques del
Ministeri de Cultura.

*Més lluny, heu d'anar més lluny
Dels arbres caiguts que ara us empresonen,
I quan els haureu guanyat
Tingueu ben present no aturar-vos.*

"Ítaca", Lluís Llach 1975

Dedicatòries

A Josep Maria Vileu,
(D'alguna manera, el *tercer autor*)

Als joves presos bascos morts en captivitat mentre elaboràvem aquest llibre: Oihane Errazquin, trobada morta el 7 de juliol de 2004 al centre penitenciari de Fleury-Mérogis, en règim preventiu; José Ángel Alzuguren, descobert també sense vida al penal de Sòria el 31 de octubre de 2005, després d'haver estat engarjolat de nou per completar la condemna, i ésser dispersat; Igor Angulo, aparegut mort al presidi de Cuenca el 27 de febrer de 2006, sembla ser que penjat dels cordills de les botes i amb les mans lligades; i a Roberto Sainz, traspassat el 2 de març de 2006 a la presó d'Aranjuez de una aturada cardíaca, quan portava ja alguns dies que es queixava de dolor al pit, i que estava a la garjola des de feia dos anys a l'espera que se celebrés el judici.

Per a ells i als seus familiars.

A l'àvia Anuncia.

Agraïments

En primer lloc, i molt especialment, gràcies a Lluís Llach, que ens ha donat suport i ha col·laborat amb nosaltres en tot moment.

A totes les persones que ens han rebut amistosament per ajudar-nos a fer aquest llibre: a tots els qui finalment apareixen en aquestes pàgines i als qui no. Sense la seva participació, aquest treball hagués estat impossible.

A Eva Rodríguez, que ens va facilitar que ens entenguéssim amb la majoria dels entrevistats francesos, i a més, ens va acollir a París.

A Jenny Arriaza, amb qui van visitar a George Moustaki a París, en una tarda ennuvolada.

A Laura Ribas, una companya retrobada que ens va assessorar en llengua catalana i va posar tot el seu coneixement al nostre servei.

A David Altimir (i a la seva família), que ens va donar un cop de mà molt important coordinant les nostres cites amb la gent de Perpinyà, alhora que ens va preparar un menjar molt bo.

Al Salus i a la Fina, de Porrera, que també van cooperar amb nosaltres.

A Nena Venetsanou i el seu fill Fivos, que ens van tractar molt bé a Atenas.

A la periodista Kazuko Ueno, que ens va convidar, juntament amb una bona colla d'amics, a dinar a casa seva, a París.

A la web oficial de Lluís Llach (www.lluisllach.cat), i la de Xavier Pintanel (www.trovadores.com).

A Laura Almetich, els suggeriments de la qual han estat molt encertats i molt ben rebuts.

A Josep Maria Vileu, una peça clau per a l'elaboració d'aquest volum.

A Andréas Claus, i en general, a l'oficina de *management* de Lluís Llach.

A Andoni Txasco i a tots els integrants de l'Associació de Víctimes del 3 de Març de Vitoria-Gasteiz.

A Joaquim Vilarnau i a Lluís Gendrau, les aportacions dels quals han enriquit aquest projecte.

A Molas i Batalla, pel seu alè i el seu temps.

A Xevi Planas, pels suggeriments.

A Cinta S. Bellmunt, per la seva imprescindible traducció al català.

Al recolzament de les nostres famílies i dels nostres amics, sempre incondicionals. A tots/es els/les que hem oblidat, que segur que els/les hi ha.

Gràcies i sort.

Pròleg

Quina follia demanar-nos a llecs en paraules com nosaltres aquestes ratlles. Tanmateix, ens heu fet sentir tanta emoció amb la vostra obra que bé val la pena arriscar-se. La vostra Ítaca, l'objecte del viatge, quina aventura que heu anat enfilant dia a dia! En Lluís ha estat potser un far, potser un vent, *sense ell no hauríeu sortit* i amb ell heu viscut les sensacions del camí, però, més enllà del destí, heu fet senda pròpia.

Heu reunit records i heu compartit amb tants altres un tros de viatge. Un llegat, un treball extraordinari. Un fresc d'un ahir, un avui i potser un demà a punt de descobrir. Un país íntim compartit, ple de llum, desig, enyor, bellesa, amor i vida.

Des d'uns papers deixats damunt una taula, o dues cadires mirant per la finestra on *compartirem misteris, desigs d'arrel molt noble...* Un arbre en un racó de l'Empordà amb *un núvol blanc penjat d'alguna branca*. País petit: Verges, campanar, processons, amics d'infància, pares, mestres, normes, fotografies grises penjades a l'escola, jocs, piano, cinema barat, una barca a la platja.

Jutges que canten,¹ censura sense jutges, *grisos*² fent la marató i d'altres batent records al cap de la cursa.

1. Els Setze Jutges va ser un grup de 16 cantautors, format a finals dels anys seixanta, que va tenir gran importància en la difusió de la cançó catalana.

2. Grisos. Nom donat popularment a la policia franquista fent referència al color del seu uniforme.

I amb el somriure, la revolta.

Campanes tocant a morts, volien un món millor *Que cap oratge desvetlli el son d'aquells que han mort sense tenir el cap cot.*

París: *Que tinguem sort*, el Sena, la Teresa, la família Isella i, pel camí, els Comelade; quanta tendresa, una mà amiga, una ràdio lliure, un espai per xerrar, un teatre per cantar, l'Olympia per triomfar.

I, a força de nits, envejo el nou dia malgrat els botxins de raons i de vides.

Gener 1976: Amics, companys, militants, futurs dirigents i ciutadans. *Si estirem tots, ella caurà....*

Potser, caldrà deixar enrere el silenci, la tristesa, les gallines esclavitzades, la ràbia, les cançons sense nom, *obrir els finestrons* i cantar a la *Criatura dolcíssima... el dibuix del teu cos.*

Camp del Barça: *Venim del nord, venim del sud, de terra endins, de mar enllà i no ens mena cap bandera que no es digui llibertat.* Un dia sense jugadors de pilota ni el color blaugrana. *Maremar* en el paisatge, al cel *el bressol de tots els blaus.* *Cant de l'enyor amb belles veus amigues. Amor particular...em caldria agrair-te tant temps que fa que l'estimo.*

El sud duu a València i, més enllà, el nord no acaba ben bé a Perpinyà; i, al mig del mar, hi ha uns grans trossos de terra ferma. Tots aquests camins heu fet i heu trobat gent amiga d'arrels profundes *...plens de projectes i esperances....*

Mariners i d'altres amics menys mariners, tot hissant veles us han dibuixat el camí per navegar cap a Ítaca. I, tot seguint els astres, trobareu veus com vosaltres amb la joia de compartir les estrelles, *màtria, astri, ko abim, étoiles, kacubib, luceros.*

La màgia de la música, sons, notes, acords, un piano, una flauta, una guitarra... darrere, sempre unes mans i molt de talent, els músics, els grans profetes. Un cor³ de veus –que ben trobat el nom–, la vibració de moltes veus en un cor.

Jean Claude, la teva cara és bella, interessant, però la grandesa és en el teu cos, d'esquena, ballant elegantment, marcant l'entrada a cadascun dels instruments de la gran orquestra.

3. Cor, en català, significa tant òrgan vital com grup de veus, motiu pel qual permet un joc de paraules.

Les absències deixen un gust amarg, un buit profund, tanmateix, mai dels mais s'esborra la seva tendresa, la passió, la saviesa.

Saps? No es pot fer un recorregut per aquest camí sense dir el teu nom, Laura, són massa acords i records que ens acompanyen.

Els vostres somnis us han dut a Porrera, a ritme tranquil, amb el pagès, el batlle, amics i algú que baixa de Vic. *Al cafè Antic*, i, entre partida de cartes o de parxís, heu après de les feixes plenes de vinyes que fan de terrasses a les muntanyes d'aquest país.

Bé, podríem parlar encara de molts dels personatges que heu plasmat en aquesta obra, grans persones del món del teatre, del cinema, de la música i de la poesia. La màgia del "entre-bastidors": so, llums i colors.

Però, més enllà de les paraules, la grandesa del vostre present és l'evocació de les imatges, interseccions de pensaments, de sensacions que vénen de lluny i van *més lluny, sempre molt més lluny*. Deixem que el somni comenci, que cadascú iniciï el camí de la seva Ítaca, però sempre *tingueu ben present no aturar-vos*.

Bon viatge, Omar i Juan Miguel.

Bon viatge als guerrers.

Núria Batalla i Joan Molas

En un espai del temps

(tot comença i tot acaba en un segon)

8 d'abril de l'any 2005. Lluís Llach ofereix el primer de dos concerts a París, concretament al vell teatre Le Trianon, un local situat al barri de Pigalle, molt a prop de Barbès. Aquest concert no és un més, significa el seu retrobament amb la capital francesa després de gairebé sis anys d'absència. Per aquest motiu hi assisteixen alguns convidats molt coneguts a l'estat veí, com el músic de la Catalunya Nord Pascal Comelade, els corsos I Muvrini, els membres del grup Zebda, Mouss i Hakim, i la cantant d'origen marroquí Sapho, que són allí per acompanyar-lo.

Malgrat la transcendència del recital, el Lluís no està especialment nerviós; almenys no més que altres vegades. Quan falten pocs minuts per a l'inici de l'espectacle, el noi de Verges es relaxa al seu camerino, i es prepara per donar el màxim dalt de l'escenari, com sempre. Durant aquests moments de reflexió prèvia, és possible que se'n recordi de com va començar tot. Fins i tot podria ser que se sorprendés d'haver-se convertit en una figura indispensable en l'univers de la cançó d'autor, a pesar que han passat ja molts anys des que aquell nen va néixer en un hospital de Girona i va créixer en un poble petit, Verges.

Però, després d'haver actuat en tants escenaris, d'haver fet tantes gires, d'haver escrit i compost tantes cançons i d'haver concedit tantes entrevistes, sabem realment qui és Lluís Llach?

Símbol d'un poble que es resisteix a desaparèixer, llop de mar, infant entremaliat i aventurer, defensor de la llibertat i de la individualitat, animal d'escenari, comunicador nat, tímid incurable, creador d'un espai privat inviolable, portaveu de lluites col·lectives imprescindibles, anacoreta zelós de la seva soledat, buscador de paraules belles i precises, pròpies de poetes lúcids, trobador del que és profund i sentimental, mirada misteriosa escrutadora de llunyanies, fill d'un temps de canvis i lluites, tossut, generós, a la recerca sempre de nous camins; anunciador del fet que, si volem, tot és possible, si no defallim, si no hi renunciem...

A on i com trobar Lluís Llach?

Els llums del teatre parisenc s'han apagat i tota la sala és un eixordador aplaudiment. El públic espera i l'aclama un cop més, sabedor que l'essència de l'artista de Verges es troba en les seves cançons, en la seva expressió, a l'escenari... Nosaltres, també.

Conscients que la complexitat i la senzillesa s'entrellacen en un artista com ell, coneixedors que el seu itinerari fins avui, extraordinari i valent, ha estat afrontat sobretot des de la modèstia i des de la curiositat, ens resulta difícil evitar mirar l'ésser humà Lluís Llach i intentar desentranar-lo: des d'allò que és íntim i petit fins a la grandiositat i allò que és èpic. I tampoc no volem eludir-ho, perquè l'exercici és apassionant i enriquidor.

El meu país és tan petit

«Temps era temps, quan encara les bruixes / campaven dalt del campanar / i eren mestresses de nits i tempestes / amb línies de vols regulars».

“Els meus ulls aquí”, L. L. 1980

Lluís va venir al món a la clínica Girona d'aquesta ciutat el 7 de maig de 1948, fill de Maria Grande i Josep Maria Llach, que ja havien tingut una altra criatura, cinc anys enrere, a qui van posar el mateix nom que al pare. La seva mare era mestra i el pare metge, ambdós s'havien instal·lat al municipi de Verges, al Baix Empordà, perquè al senyor Llach l'havien destinat allí, on, a més de doctor, va exercir d'alcalde durant un temps. La

parella s'havia conegut, no gaires anys abans, a la Pera, una vila de la mateixa comarca on la mare, procedent de Barcelona, exercia de professora.

«Passeu nens, passeu, és com un guinyol, / ei, canta el gall, s'ha aixecat el teló, / acte primer, a poc a poc surt el sol. / La plana es desvetlla i el Montgrí fa un gran badall».

“Els meus ulls aquí”, L. L. 1980

Llach té ben clars els seus records d'infantesa:

«Vaig ser un nen bastant feliç. A casa es vivia bé i malgrat que la relació entre els meus pares no era gaire bona, sempre vaig sentir el seu amor per damunt de tot. Als quatre anys vaig començar a anar a l'escola i també a estudiar música. La meva mare em va buscar un professor particular de piano i de solfeig, el senyor Quim Gil, un gran músic, compositor i pianista. Això va ser realment important, perquè em vaig refugiar moltíssim en el món de la música, tot i que no sé si aquesta és la paraula més adient. De tres a quatre de la tarda em dedicava a la música i després anava a l'escola, així que vaig aprendre solfeig i l'abecedari al mateix temps. La música era com una joguina per a mi. Mentre altres nens es divertien només fent d'indis i vaquers, jo em distreia també amb aquest art. I va ser possible des que jo era molt menut, perquè, malgrat que la meva família era molt modesta –en aquella època quasi totes ho eren, fins i tot les de metges i mestres–, a casa hi havia un piano vertical que havien llogat perquè el toqués el meu germà; i, alguns anys més tard, en van comprar un altre de vertical creuat que sonava molt més bé. Alhora, vaig tenir uns professors que em van permetre, probablement sense gaire disciplina, abordar ben aviat diferents peces musicals i jugar amb el piano improvisant cançons.

A vegades, la meva mare em deia: “Nen, deixa el piano, que has d'estudiar”, però era tanta l'afició que avançava més del que s'esperaven. Tenia, a més, molta oïda i molta memòria. Jo era el magnetòfon de casa meva... [rialles]. Amb sis o set anys, la meva mare em posava davant de la ràdio i em feia escoltar els temes de moda, jo, després, anava al piano i les interpretava. En aquell temps, en què els discos eren encara de pedra, venien les seves amigues i em demanaven: “Nen, toca

el Renato Carosone”, i jo ho feia. Era molt bonic. A això cal afegir-hi que a casa, encara que el meu pare desafinava moltíssim fins i tot quan interpretava el “Yo te diré”, que era la seva cançó favorita en totes les reunions familiars de Nadal o d’algun aniversari, per exemple, acabaven sempre tots cantant. El meu germà i jo formàvem en aquestes ocasions un duet, ell amb la guitarra i jo amb el piano, jugant amb les dues veus.

A l’escola també era molt feliç, perquè significava tot un món de jocs col·lectius, de nens, de descobriments, i, a més, jo no tenia gaires problemes amb els estudis; de fet, sempre he estat bastant repel·lent. Fins i tot, per fer front a tota la vessant violenta que té la canalla en els seus jocs i en el seu món, jo m’envoltava d’amics forts amb els quals, a canvi de resoldre’ls els problemes de matemàtiques tenia garantida una vida tranquil·la.

En definitiva, no he tingut una infantesa gens amargada, no puc explicar res així. Al revés, el meu entorn era molt agradable i la música el feia especial. Dic especial perquè en la relació d’enamorament que vaig tenir amb el piano hi ha una cosa molt bèstia com és la recerca de la soledat. Però no només la soledat del qui estudia o del qui toca. Cercava també una soledat física, fins i tot visual. Quan toques el piano no és el mateix que quan fas anar el violí. El violinista pot sortir per la finestra amb la mirada, i estar tocant i volant amb la vista; però qui toca el piano, no. Aquest últim està interpretant davant d’una paret, i el vol l’ha d’efectuar des de l’interior. No es pot abstreure d’allò que està realitzant.

Això va començar en mi a una edat tan primerenca com són els quatre anys i, en comptes de molestar-me, em va fer descobrir un nou món. Recordo que, amb set o vuit anys, sortia de classe de cant i em tancava en una habitació, que anomenàvem “el quartet”, no sé per què, on teníem el piano; tancava totes les finestres i la porta i em posava a tocar durant dues o tres hores seguides. Improvisava o interpretava peces que ja sabia. La intensitat emocional era tan potent que per a mi era més atractiu que anar a jugar a indis, encara que també ho feia, i fins i tot a metges i infermeres... [rialles]. Els meus amics em venien a buscar i jo els tenia esperant mitja hora, allí asseguts, pobres, balancejant els peus, mentre la meva mare els preparava un cacau amb llet, perquè el *nen estrany*, estava tancat tocant...».

El noi de Verges

Entre l'escola, el carrer i la casa; tafanejant els dies de mercat i protegint-se de la tramuntana que bufa sempre massa fort; amb la presència poderosa, malgrat que sigui una petita muntanya, del Montgrí, trencant el paisatge pla de l'Empordà que l'envoltava; impregnat dels valors senzills i castrants d'una Espanya miserable i feixista i volant pels diferents móns musicals que li propiciava la ràdio espanyola i els que li arribaven des de França i Andorra gràcies al camp magnètic d'ones que originava Radio Liberty –l'emissora nord-americana encarregada de combinar la música pop amb els discursos anticomunistes–, ubicada al cor de l'Empordà, i que a partir de certes hores impediria que arribessin els senyals de les emissores espanyoles... Així transcorria la infantesa del petit Lluís, com la de tants altres nens de la zona. No res d'especial si passem per alt la seva passió prematura pel piano.

Margarida Roviras Quintana era una de les perruqueres que hi havia en aquell moment a Verges i, durant molts anys, ho va ser de Maria Grande. Ella, que de fet el va veure créixer a poc a poc pels carrers del petit poble del Baix Empordà, rememora la infància del cantautor:

«Vaig venir al món l'any 1930 i he estat perruquera durant molt de temps. Als anys cinquanta, a Verges hi havia molts músics i molt bons, i grans orquestres com La Caravana o La Principal de la Bisbal, amb les quals va actuar durant anys el Quim Gil, el primer professor de piano de Lluís, per cert. Hi havia també bastants perruqueres, sis, en aquella època.

La família de Lluís Llach era molt amable, molt amistosos. Amb la Maria, que va ser clienta meua durant anys, aprenies molt. Vam compartir moltes hores i m'encantava escoltar-la. Era una gran senyora. Jo quasi era vint anys més jove que ella, però era una dona molt moderna, amb molta empatia, que et feia sentir valorada.

A la Maria li agradava venir a la perruqueria els dimecres, quan no hi havia gaire gent, per poder parlar. Passàvem la tarda xerrant mentre la pentinava. Era tot un caràcter. Josep Maria Llach, el marit, era més tancat, més introvertit. Havia estat durant molts anys alcalde i metge de Verges i, la veritat, tothom estava molt content amb ell, ningú en tenia queixes. Els dos germans, el Josep Maria i el Lluís, estaven molt units, però la

mare tenia predilecció pel petit, que era en Lluís. Potser perquè també era més afectuós. En canvi, Josep Maria era com el seu pare, més reservat. Lluís era un nen callat, com encara ho és avui, però molt simpàtic i amb molta picardia. I entremaliat, com tot el seu grup d'amiguets... A vegades, es dedicaven a tirar pedres a les bombetes dels fanals i el Lluís corria tant que no l'agafaven mai; si l'atrapaven, sabia que li esperaven uns bons assots a casa.

Era molt rosset i molt maco. La seva mare li feia portar els cabells llargs i tenia tendència a vestir-lo molt diferent dels nois d'aquí, malgrat que això, a ell, no li agradava. L'obligava a posar-se pantalons de golf, dels que es portaven llavors, i, quan anava pel carrer, li deien coses boniques.

Em vénen al cap algunes anècdotes divertides, com quan la Maria va fer al Lluís un jersei que ell rebutjava, perquè, segons es queixava, semblava de nena i, malgrat que jo li assegurava que era molt maco i la seva mare li insistia que hauria de posar-se'l, ell s'hi negava rotundament i era capaç de treure-se'l al mig del carrer i llençar-lo. Tenia molt clar que no el volia. Geni i figura fins a la sepultura. En això el Lluís era com la seva mare.

En el moment que el van internar al col·legi de La Salle de Figueres va canviar. Quan venia, explicava que no estava gaire content amb els capellans; ell s'estimava més la independència, però així eren abans els costums, dels qui tenien més diners. Encara que ells no evidenciaven que eren una família amb més poder que la majoria de les que hi havia a Verges.

La Maria era una dona amb molt temperament, fins i tot dominant. Recordo que quan el Lluís va començar a cantar em va dir: "Margarida, hem d'intentar tallar-li el cabell al Lluís perquè el porta molt llarg i no queda gaire bé que vagi d'aquesta manera a cantar al Palau de la Música de Barcelona". Vaig haver d'anar a tallar-li al mateix Palau, abans que sortís a actuar, tot i que ell em va demanar que no li tallés gaire, perquè eren temps en què portar els cabells llargs era moda.

La seva mare no volia que es dedicés a cantar perquè pensava que mai no seria ningú; ella pretenia que estudiés. A més, ella era molt simpatitzant del règim de Franco, com el pare, i quan el Lluís va començar a compondre cançons polítiques i a tenir problemes amb la dictadura, la família es va preocupar moltíssim. I és que el nen els va sortir... mare meva!

Amb els anys, els pares del Lluís van anar canviant d'opinió respecte a la política i pel que feia al paper del seu fill com a figura de la cultura catalana. La mare estava encantada quan observava l'èxit que començava a tenir el seu fill petit; se sentia molt orgullosa d'ell.

La mort de Maria, el 1983, va ser un cop fort per al Lluís, i encara avui li fa mal, perquè era com una part d'ell, un referent molt important.

Penso que en Lluís és un home molt empordanès, molt del Baix Empordà. A més, ara és un noi molt amorós, més que abans».

Jocs

(Els amics)

Dos d'aquells nens que esperaven el Lluís per jugar mentre acabava de tocar el piano, com ens comentava ell mateix, són la Conxa del Mas Pi i el Ponç Geli, conegut també com Ponç Nin, veïns del poble, d'aquell petit país on va quedar tancada la seva infantesa, i amb els quals va compartir jocs i moltíssims descobriments.

«En Lluís i jo estudiàvem a la mateixa escola de Verges –relata Ponç Nin–. Quan érem petits, al nostre col·legi hi havia dos professors, el Sr. Puig i el Sr. Ferré; nosaltres anàvem amb el Sr. Puig. Tinc molt bons records de quan teníem uns set anys, d'aquells anys cinquanta que tan bé va descriure el Lluís al seu disc *Verges 50*. La seva mare era molt guapa i molt simpàtica amb nosaltres. Sovint anàvem amb ella, amb el seu cotxe, a la platja d'Empúries. Érem molt innocents i el Lluís, un enamorat de la música des de molt petit. Sempre que anava a buscar-lo a casa seva per sortir, fos al matí o a la tarda, me'l trobava interpretant al piano música clàssica, fos l'hora que fos. Malgrat que jo era fill de camperols i el Lluís, de l'alcalde, mai no va tenir cap actitud de superioritat, ans al contrari; per això érem amics. Després, ell se'n va anar a estudiar als Fossos de Figueres i jo a l'internat del Collell, però quan tornàvem a Verges a les vacances ens trobàvem i, amb dotze anys, més o menys, vam arribar a formar una colla seriosa. Al principi, érem el Ponç Feliu, el Lluís i jo, però, més endavant, s'hi van afegir el Ramon Pallí i el Josep Maria Carabús; als darrers temps, també venia amb no-

saltres l'Enric Costa. Sovint venien, a més, dues noies, la Conxa del Mas Pi i la Maria Àngels Nadal. Algun estiu es van apuntar a la colla unes noies de Barcelona, la Beth i la Montse, o la Georgina, una amiga que tenia el Lluís a Porrera, on els seus pares posseïen algunes propietats, i les seves famílies tenien molta amistat.

L'etapa de la colla va ser igualment meravellosa. Passàvem hores i hores junts. Anàvem a berenar al riu Ter, ens hi banyàvem, parlàvem de tot, i el Lluís sempre discutia de política amb el Ponç Feliu, que feia dos anys que estudiava a Barcelona i corria davant dels grisos quan el Lluís encara era a La Salle amb els capellans. Mai es posaven d'acord, perquè, llavors, el Lluís era molt conservador; en canvi, jo mai no hi intervenia perquè no sabia res de res.

A voltes, anàvem a casa del Ponç Feliu a jugar a les cartes, sobretot a la botifarra o al truc, amb el seu avi, l'avi Siset, i el seu pare. L'avi Siset es deleïa per jugar amb nosaltres i sempre explicava coses de la guerra i de les penalitats que havia sofert.

Revisc amb molt d'afecte una excursió que vam fer al riu per sopar-hi. Hi anàvem el Lluís, el Ponç Feliu, el Carabús i jo, i vam acabar tots borratxos. Dúiem llaunes de menjar, pa, botifarra i una bóta de vi. Com que no estàvem acostumats a beure, ens vam anar engrescant i, sense adonar-nos-en, mentre contàvem acudits i ens en rèiem, ens vam engatar de tal manera que, malgrat que hi havíem anat en bicicleta, vam haver de tornar caminant, com vam poder, i ens vam quedar a dormir a casa d'una tieta del Carabús, que es va compadir de nosaltres, amb la finalitat que els nostres pares no s'assabentessin d'aquella malifeta.

Moltes nits anàvem a seure i a xerrar a la barana del pont del riu fins molt tard. Explicàvem acudits, històries, i parlàvem de noies. El Lluís ja tenia d'una guitarra i, a vegades, la tocava quan sortíem, encara que a les festes no li agradava fer-ho. Per tímidesa sempre ha preferit passar desapercebut. A vegades, agafàvem la tartana del meu pare i hi anàvem tots junts fins al riu, al galop i fent bots; era tota una aventura.

A partir dels setze anys, la nostra relació es va refredar una mica. Jo no vaig marxar de Verges per anar a estudiar, sinó que vaig començar a treballar de pagès, i a portar un estil de vida molt diferent al dels meus amics.

Diria que hi ha un Llach diferent abans i després d'anar a Barcelona, cosa que es nota sobretot en l'evolució de les seves idees polítiques, fins i tot en la seva manera de parlar.

Quan ell es va introduir a la cançó, ens vam separar definitivament, a pesar que som amics i ens reunim amb tota la colla, una vegada a l'any, generalment per Nadal, i fem un sopar. En aquestes trobades parlem de tot: de quan érem joves, de política, de com va el món... Tots hem canviat, perquè els anys no passen en va, però el Lluís ha guanyat amb el temps.

Una cosa que ens uneix al Lluís i a mi, actualment, és la Setmana Santa de Verges. Des de petit hi participo. Amb sis o set anys ja vaig fer de criat d'Herodes a la representació teatral. El Lluís feia de soldat romà, o *manaja*, que és el nom que fem servir aquí. De fet, tots hem interpretat aquest paper a la processó. És una Setmana Santa molt humana en la qual s'implica tot el poble. Avui dia, el Josep Maria, el germà del Lluís, i jo, fem de jueus, i el Lluís canta al cor, a l'*Stabat Mater*, que surt amb la Dolorosa. Hi assisteix sempre que no té compromisos artístics perquè l'hi agrada molt. És una iniciativa molt de Verges, especialment el Dijous Sant».

La Conxa també continua vivint a Verges i reviu d'aquesta manera la infantesa del Lluís:

«La meva família era veïna de la seva. El meu pare, Emili Poch, era professor de música i tota la vida havia tocat a la banda La Principal de La Bisbal. El Lluís sempre venia a demanar-li consells musicals sobre peces que ell interpretava al piano. La seva família tenia un piano a casa, però nosaltres en teníem un de més bo i, des del primer dia que el va tocar, va preferir el nostre. Jo també coneixia aquest instrument, però tenia moltes menys aptituds que ell, malgrat que tots dos vam tenir la mateixa professora, la senyoreta Montserrat.

Així que ell venia a casa i tocava i cantava en una sala molt gran on el teníem guardat. Tancava totes les portes i allí, en absoluta foscor, començava a treure tota l'adrenalina que portava dintre.

Va ser a casa meva, al Mas Pi, una tarda plujosa d'hivern, on els de la colla vam escoltar per primer cop la melodia de "L'estaca". Estàvem cantant i rient al voltant del piano que tocava el Lluís quan de sobte es va començar a improvisar un valsset, i a la tornada tots taral·lajàvem "*tomba, tomba, tomba*" d'una

forma igualment espontània. Durant molt de temps vam anomenar “Tomba” aquella cançó que entonàvem com si fos l'himne del grup.

El Lluís va ser un nen molt feliç. Encara recordo quan s'estava a als Fossos i m'escrivia cartes en les quals m'assegurava que s'ho passava molt malament, però segurament exagerava.

Des que vam ser infants tots hem canviat molt, però el cas del Lluís és especialment diferent, perquè la seva vida no té res a veure amb la nostra. Ha viatjat molt i ha gaudit d'una vida cultural molt completa. És en una altra dimensió».

El piano i Beethoven

Montserrat Puigdemont va arribar el 1957 a Verges, any en el qual es va casar amb el seu marit, Wenceslao Roure. L'any següent, ja va començar a donar lliçons de música, concretament de piano, al poble.

«Des del principi vaig tenir la sort de tenir bastants alumnes. La mare del Lluís, en assabentar-se que impartia classes, va venir a casa a demanar-me si li'n volia donar al seu fill petit, que tenia molta predisposició per a la música. Així que, un dia, es va presentar amb el Lluís, petitó, amb aquell somriure que té ell, una mica vergonyós. Li vaig preguntar si li agradaria aprendre el piano, i ell em va respondre que sí, que molt. No recordo si venia cada dia o uns dies a la setmana, perquè ja ha passat molt de temps. De seguida vaig veure que tenia moltes dots per a la música, de fet, ja havia rebut classes anteriorment amb un altre professor. Fèiem el que és habitual: dictats, pràctiques, i fins i tot parlàvem de les vides d'alguns músics, perquè ell tenia molt d'interès per saber-ho. Li agradaven molt les obres de Beethoven, per exemple, i, alhora, tenia curiositat per conèixer com era com a persona. Jo li interpretava les seves sonates i ell s'entusiasmava. Un dia, li vaig fer escoltar un disc de la 5a Simfonia i l'hi va agradar molt. Aquell Nadal, el Lluís li va comunicar a la seva mare que ja sabia què era el que volia com a regal. Ella el va acompanyar a Figueres, a una botiga de discos, prop de Verges, i el propietari es va quedar admirat en veure que un nen de deu anys li sol·licitava un disc de la 5a Simfonia de Beethoven. A aquesta edat, ell ja era un apassionat de la música més profunda. De fet, Beethoven era el músic que més el captivava i és un compositor tremendament penetrant.

El meu marit també estudiava música i, a vegades, el Lluís l'escoltava practicar. Quan ens vam casar tocava el violí, la tenora i el saxo a l'orquestra Caravana, de Torroella de Montgrí. Érem una família immersos en un gran ambient musical, cosa que al Lluís l'encisava.

De tant en tant, quan el Lluís arribava a casa per rebre classes, jo estava ocupada treballant al petit taller de rellotgeria que teníem, ja que el meu marit a més de músic, era rellotger, i li deia al meu alumne que comencés a tocar sol. En aquestes ocasions, mai interpretava la lliçó del dia, sinó que improvisava i inventava. Em comentava que tenia moltes coses de la seva pròpia creació i que, en alguna ocasió, me les ensenyaria.

Un dia era l'hora de la classe i el Lluís no venia. Jo estava preocupada, però al final es va presentar. Li vaig preguntar sobre la causa del retard i em va respondre que havia compost una sardana, encara que no la sabia interpretar. Va ser de les primeres peces que va escriure i, tractant-se d'un nen d'uns deu o onze anys, em va semblar una cosa molt bonica».

Les classes amb la senyoreta Montserrat, com el Lluís l'anomenava, li van servir al futur músic per confraternitzar definitivament amb qui seria un dels seus companys de vida en el futur, l'inevitable piano. El mateix Lluís ha confessat en més d'una ocasió que no va ser casualitat que triés un instrument que ell cataloga com l'instrument dels solitaris; i, sobre aquest tema, va mantenir moltes converses amb la seva professora.

«Quan fas sonar una peça al piano, no pots pensar en res més que no sigui en la música que estàs interpretant. En aquest sentit té raó el Lluís quan afirma que és l'instrument dels solitaris. Si toques acompanyat d'un violí o d'un violoncel, t'has de començar amb l'altre músic, però si toques sol, és diferent, perquè t'has d'aïllar totalment. Amb en Lluís parlàvem moltíssim del piano com a instrument, perquè és dels més complets», assegura Montserrat Puigdemont.

La moral dins d'un bastó (L'internat de Figueres)

Amb nou anys d'edat, el cantautor de Verges comença una nova etapa en la seva vida radicalment diferent a la que havia viscut fins aquell moment. Haurà d'abandonar el seu món in-

fantil i familiar per ingressar com a intern, l'octubre de 1957, al col·legi dels Fossos de Figueres, com se'l coneix popularment, ja que és situat en aquest carrer de l'esmentada ciutat. És un centre de l'orde religiós de La Salle, on cursà el batxillerat. Lluís també té els seus propis records sobre aquella etapa en la qual ara, amb la distància, fins i tot hi pensa amb estimació.

«Un dels fets que em va marcar molt quan era petit va ser estudiar fora de casa. Em va dur a una situació de supervivència que em va servir, però que, alhora, m'ha condicionat moltíssim totes les meves relacions. I és que a partir dels nou anys passava nou mesos fora de casa. Ara que en tinc quasi seixanta, això em sembla demencial... És clar que als quinze anys, quan finalitzo el batxiller, marxo a Barcelona i, als dinou, començo a cantar, així que allò de caminar en la solitud va continuar. Aquesta mena d'anar per lliure em sembla que ha estat determinant i m'ha educat molt. Com a cantant ho hauria tingut molt més difícil si des dels nou anys no hagués estat acostumat a estar sol.

Però el fet d'anar a una escola en la qual hi havia cinc-cents nens i, després, traslladar-me a Barcelona va ser fantàstic per a mi. Ho he viscut a voltes amb angoixa, perquè anar a aquella localitat va ser una mica traumàtic, però ja estava entrenat, i, a més, vaig tenir un sentiment de llibertat i d'obertura, a la vegada que tenia por, va ser tremend.

El contacte amb els meus pares durant els anys d'internat als Fossos era d'un cop cada trimestre, i a través d'alguna breu carta que m'enviaven juntament amb els paquets de menjar, però passava molt de temps en què ni tan sols els sentia la veu, perquè llavors telefonar era una aventura fantàstica».

Celestino Gascón va ser professor del Lluís en diverses assignatures en l'època de l'internat:

«El Lluís va entrar al col·legi el 1957, amb nou anys, i va estar amb nosaltres fins al 1963. Segons es llegeix a la fitxa que va omplir quan va ingressar, vivia al carrer José Antonio número 30 de Verges, i el seu número de telèfon era el 15. Pocs en tenien, de telèfon, en aquells temps; però, és clar, el seu pare era metge i la seva mare mestra, i sembla que la seva família tenia un cert nivell econòmic. A la seva fitxa, també hi consta que tenia un germà al mateix col·legi, Josep Maria, cinc anys més gran que ell.

Jo vaig arribar a l'escola el setembre del 1957, el mateix any que va començar el Lluís, i jo tenia trenta-set anys. Impartia classes de francès, ciències naturals, religió i matemàtiques. Hi havia molt bon ambient i s'estimulava l'alumne amb quadres d'honor de qualificacions, premis de religió, urbanitat, disciplina, etc.

Lluís Llach era un estudiant aplicat i obtenia sempre bones notes; mai no li va quedar res per a setembre. A la seva cartilla escolar, a l'apartat d'observacions, hi ha una cosa escrita que el defineix molt bé: "Aplicació esmerada. Tímid, amant de l'art, bon company, honest. Dotat d'intel·ligència i memòria. Molt bona voluntat per a tot".

Com a nen era una mica retret i no cridava gaire l'atenció entre els seus companys. Durant els sis anys que va estar estudiant aquí, va figurar sovint en els quadres d'honor de la classe. Moltes vegades rebia premis d'aplicació i aprofitament o d'urbanitat i disciplina, i a les seves classificacions escolars eren molt habituals, els excel·lents, els notables i alguna matrícula. Em penso que no feia cap esforç extraordinari, ja que era intel·ligent i estudiós.

Una altra cosa important és que no queia malament entre els seus companys. També era religiós, com era normal, però no excessivament espiritual.

Cal dir que vam observar el seu amor per la música des de ben aviat, encara que no existia com a matèria. Ell tenia aquesta afició i, en canvi, no tenia gens de facilitat per als esports, entre ells la gimnàstica. Així que, a l'hora del pati, passava l'estona tocant un piano que hi havia al saló, tot sol. Però mai va oferir cap recital ni com a alumne, ni després, ja de músic professional.

Així com Dalí, un altre exalumne famós, sí que ens va visitar un parell de vegades, Lluís Llach no ho ha fet mai, ni per veure cap professor ni res. Quan va finalitzar els seus estudis, va perdre completament el contacte amb el centre».

«Temps de dir: "Mossèn: fa més d'un mes / i no sé quants mals pensaments he tingut". / "Fes un promig, fes un promig". / Tocar les parts és un pecat, valga'm Déu, / Deu mil inferns van cremant, valga'm Déu. / Ai, pels anys cinquanta la moral dins d'un bastó».

"Els meus ulls aquí", L. L. 1980

Segurament el germà Celestino ho ignora, però la veritat és que el mateix Lluís ha confessat que, a ell, els anys d'internat li van semblar «el món al revés. De sobte tenia una disciplina que jo mai havia tingut i em trobava vivint entre cinc-cents nois; jo, que venia d'un poble de mil habitants. Allò era, alhora, un goig i una tortura. La primera de les qüestions esmentades, perquè et permetia molta comunicació; i una tortura, perquè les imposicions disciplinàries en règim d'internat sovint no tenen cap sentit. I em vaig trobar amb un problema que vaig solucionar negociant. Per exemple, era bon estudiant, una mica repel·lent, però era dolent fent esport, i la vessant física en aquella època en la qual els nois havien de ser molt mascles, i jugar al futbol, i ser més forts que ningú, i saber donar quatre hòsties ben donades, era molt important... No és que fos una criatura dèbil, en absolut, perquè tenia una bona fortalesa física. Suposo que ser fill d'un metge, i la sobredosi de vitamines que vaig tenir des de petit, van fer el seu efecte. Perquè a mi em pagaven un duro per cada injecció que em deixava posar, i recordo que tenia quatre-centes pessetes... [rialles] Però el meu entusiasme no era per a la gimnàstica. Hi havia un esport que m'agradava molt, la natació, que no es practicava al col·legi, sinó amb la família, i només durant els mesos d'estiu, al riu o a la platja.

Tot aquest context em situava en unes circumstàncies psicològiques molt impressionants, i molt frustrants. Havies de defensar-te com fos. Per exemple, quan arribava el moment de fer esport, ens posàvem trenta nois en filera i els més amants del futbol, o més baronívols, anaven triant. I tu veies que triaven a tothom menys a tu per fer vuit o nou equips. Els primer anys pensava que no em coneixien, però al tercer o quart any sabia que allò que succeïa era que em coneixien massa bé... [rialles]. Quedàvem sempre els inútils per a qualsevol servei. Em ve al cap que a mi em posaven de lateral esquerre perquè era un lloc en el qual ningú sabia jugar. Essent un bon estudiant tot això ho podies negociar, perquè et respectaven per aquesta altra faceta, encara que no gaire.

I, de cara als capellans, a *los hermanos* que els dèiem, perquè estava prohibit parlar català, quan eres un bon alumne podies també negociar certes coses, per exemple, que em deixessin tocar el piano. I m'ho deixaven fer, a canvi de bones notes, això sí, i del fet que em fes molt amic del capellà de la

cuina, l'*hermano* Carlos, que era el més bèstia de tots, i segurament el més normal, motiu pel qual el tenien a la cuina, i com que ell també dominava aquest instrument, jo era un "enxufat". En comptes d'anar a jugar al futbol, jo em dedicava al piano, cosa que encara em feia més mal jugador. Així que cada any era més dramàtic el moment en què es constituïen els equips, perquè, a més, jo no entrenava.

Cada final de curs m'obligaven a interpretar "El Sitio de Zaragoza", perquè li agradava a l'*hermano* Prefecto, o al director del col·legi. Quan arribava el final de la festa m'anunciaven: "I ara l'alumne Lluís Llach...". I jo sortia i em posava a interpretar davant d'un piano vertical, amb molta timidesa, perquè per a mi era un trauma, malgrat que ara ho expressi quasi amb satisfacció, perquè martiritzava els cinc-cents alumnes amb "El Sitio". Ja que ells m'obligaven a passar-ho malament amb el futbol...

Les experiències eren bastant castrants, però de la mateixa manera és quelcom que es reconverteix amb els anys. No considero que fos una mala època de la meua vida, malgrat que sí que penso que van ser sis anys en els quals vaig deixar de conèixer moltes coses, tot i que en vaig aprendre una que no hauria conegut en un altre lloc: la supervivència. Estava en competència amb altres nois, i, alerta, que els nens són elements perillosos [rialles]. Malgrat el sistema autoritari, anava trobant esclertes; aprens a descobrir-les. Aquells temps em van servir per qüestionar-me tot el sistema religiós, per excés. Abans, jo era un nen que tenia vocació i volia ser missioner a l'Àfrica i no sé quantes coses més, i em donaven més estampetes que a cap altre company, perquè l'*hermano* em tocava la cuixa... Bé, això era molt habitual. Que haguessis estat intern als anys cinquanta i no t'haguessin tocat la cuixa, volia dir que eres molt lleig [rialles] o no ho sé... De tot plegat, se'n podria fer una pel·lícula. Com la descoberta del sexe entre els nois o les masturbacions als lavabos. Tot això era un món que els qui anaven per altres camins no han viscut mai. És un món tan estrany, tan antinatural per a un nen, que t'educa en molts aspectes. Malgrat tot, no n'estic descontent, però si hagués tingut fills no els hauria dut als *hermanos*. Conec pares que van estudiar interns a escoles de capellans d'aquells temps i després han matriculat les seves criatures en sistemes educatius semblants. Jo no ho hauria fet, perquè penso que és millor no viure aquesta expe-

riència, i fer els mateixos descobriments per camins més suaus i més naturals, més socials.

Encara que a la seva manera, allò era una mena d'organització, una societat, que, en el fons, jo considero molt antisocial. La influència de la religió era senzillament absurda. Al principi, com que era una fanàtic religiós, vaig ser durant quatre anys vicepresident de *Los Cruzados de Cristo Rey*, una organització religiosa juvenil, i després no sé què de Maria, i no ho passava malament, ans al contrari, nodria la meua vocació religiosa fins que va arribar un moment en què vaig començar a no entendre algunes coses, com el comportament dels mateixos *hermanos*. En aquest procés, hi va jugar un paper molt important l'*hermano* Carlos, el de la cuina, perquè ell era un marginat dins del sistema. Ho era perquè no li agradava la hipocresia que hi havia en la manera de fer d'aquests religiosos. Fins i tot va haver-hi algun cas d'abusos sexuals. A mi, per sort, no em van passar mai, però recordo el blau d'un *hermano*, el Julián, ocasionat per un cop de puny que l'*hermano* Carlos li havia propiciat en sorprendre'l en posicions estranyes amb una criatura...

El món de l'internat i el del meu poble eren molt diferents, però jo no experimentava una ruptura forta en passar d'un món a l'altre. Molt al final sí que em va costar més, però no tant pel fet de tornar a l'internat i quedar-me allí tancat durant uns mesos, sinó perquè en la darrera etapa d'estar-hi em vaig qüestionar molt el sistema educatiu i religiós, i vaig patir molt. M'indignava molt la manipulació de la religió i els *hermanos* es van convertir una mica en les víctimes de les meves obsessions [rialles]. En realitat, eren gent no gaire preparada intel·lectualment, persones que havien viscut la guerra, fills de famílies humils que es van fer capellans sense vocació, així que, en gran part no tenien cap tipus de pedagogia, i eren de disposició religiosa dubtosa. Amb aquests ingredients, era molt important la qualitat humana de cadascú, i també la seva intel·ligència i formació.

No va haver-hi un detonant concret per al meu agnosticisme, però sí que hi havia una cosa que em fastiguejava particularment, la confessió, que era quasi obligada. Si no anaves a confessar-te, l'*hermano* et mirava malament. Això em provocava molts problemes, perquè jo era molt tímid i mentia. A banda que, després de sis anys en un internat de capellans, un ja sabia el que succeïa i hi havia conductes que no eren especial-

ment bones, i jo no ho acceptava. En canvi, l'assistència a missa era gairebé orgiàstica [rialles]. Quan jo tenia 14 anys, amb un amic anomenat Canela, ens va agafar la bogeria militant anti-religiosa, i era fantàstic, perquè, com que sabíem música, ens col·locaven al final del cor i organitzàvem unes desafinades... Aconseguíem destrossar els càntics religiosos de les misses de la festa major, o la del col·legi, i els *hermanos*, desesperats, perquè s'adonaven que passava alguna cosa estranya, però no sabien què era.

D'una altra de les obligacions de què em vaig poder escapolir va ser la de fer d'escolanet. Anava per torns i alguna vegada havia de ser el meu, però l'única ocasió que ho vaig ser quasi calo foc a totes les espelmes, perquè les havia d'encendre i tremolava, així que vaig cridar espantat un *hermano* i ell va evitar una desgràcia.

Diferents aspectes, i també el sentit comú, em van fer canviar. Era tan fàcil veure les contradiccions d'aquest excés de religió, que va arribar un moment en què ho tenia claríssim. I això que a casa no érem gaire religiosos. El meu pare era molt creient, però dels bons, sense fanatismes ni ostentacions. La meva mare era molt més escèptica, i, davant el dubte, ella anava fent.

Tot el que jo veia i vivia a l'internat no ho comentava pas a casa, perquè la comunicació amb els meus pares era molt relativa, a part que només els veia tres mesos a l'any. No era només per por de parlar a casa sobre qüestions que allí quasi ni s'esmentaven, com el sexe, sinó que els tenia una mena de respecte per l'esforç que feien de portar-me a aquella escola i mai els vaig explicar, per exemple, el que va succeir amb l'*hermano* Julián.

Amb el meu germà tampoc ho vaig parlar mai. Només vam coincidir dos anys al col·legi de Figueres i després només el veia quinze o vint dies a l'any, perquè ell era fora de Catalunya estudiant la seva carrera universitària. A part que ens portàvem cinc anys de diferència, amb la qual cosa, el meu germà representava tot un altre món.

El principal problema de comunicació a la família era l'educació social, és a dir, que no es parlés d'aquestes coses, com tampoc de la guerra civil o de política. A més, els pares tenien una tendència molt clara a negar-te qualsevol cosa que

frustrés la consideració que ells ho estaven fent el millor que podien, perquè costejar la nostra educació significava per a ells un sacrifici immens. I els costava molt pensar que tot això no era magnífic.

A més, jo no vivia el meu entorn com un problema gaire gran, eren coses que succeïen i ja està. Era com les relacions sexuals que teníem els nens, més enllà de les tendències de cadascú, perquè en aquell moment no es podia parlar d'homosexualitat, ni de bisexualitat, ni d'heterosexualitat. Era una descoberta que no l'explicaves a casa, ni tan sols als germans. Era un món que es quedava a l'interior. Però insisteixo en el fet que jo no ho vaig viure dramàticament.

Em fastiguejava molt més la dictadura de l'esport que hi havia, o la qüestió de la disciplina o la religió. A partir dels tretze anys, tot això ho vaig viure molt malament dins del col·legi, i, quan et converteixes en agnòstic als tretze anys, el sentiment de pecat es converteix en gairebé un morbo.

Més tard, quan vaig començar a concebre cançons, a partir dels dinou anys, i tenien aquest to trist, la gent em preguntava si havia tingut una infantesa infeliç. Però el problema no venia d'aquí, no. En l'àmbit familiar, encara que es notava que no hi havia un afecte sensual gaire fort entre els meus pares, la relació que mantenien era molt civilitzada i jo em sentia molt ben atès i estimat. Les vivències a l'internat tampoc no em van espantar ni em van causar tristesa, al revés, ho vaig viure com una revolució perquè em van canviar molts conceptes».

L'avi Siset

A més del piano i del seu ric món interior, en Lluís, fins i tot durant el període de l'internat, tenia a Verges uns bons companys de jocs amb els quals es trobava a les vacances i amb els quals va anar transcorrent la seva adolescència, amb significatius descobriments. Entre ells hi havia Ponç Feliu, actualment un jutge prestigiós i escriptor ocasional, nét del popular avi Siset, un personatge definitiu en la vida i en la futura carrera del Lluís.

«Encara que jo vaig néixer al poble de Besalú, vaig conèixer el Lluís a Verges, perquè al meu pare el van destinar a la sucursal de la Caixa d'Estalvis de Girona que hi havia en aquella localitat, així que la meva família es va traslladar a viure-hi. Jo

tenia setze anys i el Lluís uns tretze. Llavors, ell estudiava als Fossos de Figueres, un col·legi bastant sinistre, i jo estava cursant el preuniversitari. El Lluís era el fill de l'alcalde franquista de Verges, que, a més, era el metge del poble. Vam formar un grup amb altres nois, entre els quals hi havia el Ponç Nin i l'Enric Costa, aquest últim és ara un dels seus millors amics i el seu soci en el negoci dels vins.

El Lluís i jo ens vam fer molt amics. Ell ja era un noi molt sensible i intel·ligent, i sempre se'l veia una mica turmentat, inquiet; amb un punt de rebel·lia important respecte a la seva família. Però, per damunt de tot, penso que era, i ho continua sent, un gran apassionat. Era, alhora, bastant tossut i, moltes vegades, competíem entre els nois de la colla jugant al ping-pong o al futbolí. Era molt dolent anant en la bicicleta, però molt bo practicant la natació. En aquella època, no sabíem que tenia pulmons de cantant, però sempre era qui resistia més temps sota l'aigua.

Com que ell s'estava intern, ens vàiem per Nadal, Setmana Santa i a l'estiu. Moltes vegades, jo arribava de vacances a Verges abans que ell i, llavors, anàvem amb la seva mare en cotxe a recollir-lo. En el viatge de retorn al poble, parlàvem molt sobre com transcorrien les nostres vides, i, sobretot, escoltàvem el Lluís queixant-se dels capellans i de l'ambient tan dur que vivia en aquell col·legi».

Hi ha un moment clau en la vida del Lluís i és, com comentava abans, quan als tretze anys es qüestiona alguns aspectes rellevants, entre ells la religió. Aquell que fins aleshores havia estat un nen i estudiant modèlic, comença a expressar-se contra algunes coses. En aquesta època, manté una estreta relació amb l'avi del seu amic Ponç Feliu, Narcís Llansa, l'avi Siset, al qual convertirà en el futur en el protagonista de l'emblemàtica cançó "L'estaca", un dels himnes antifranquistes més populars i un símbol de lluita universal. Narcís era el pare de la mare del Ponç Feliu i havia estat regidor d'Esquerra Republicana al poble de Besalú durant la República. Quan el Lluís el va conèixer, rondava els 75 anys i continuava sent un entusiasta militant republicà. Llach explica d'aquesta manera aquest important període de la seva vida:

«En aquells temps d'internat, quan tornava a Verges per vacances, vaig començar a establir una relació molt bonica amb

l'avi Siset, qui m'agradava molt perquè em contava històries. Sempre m'ha passat que mantinc una relació molt especial amb la gent gran, cosa que podria fer embogir els amants de Freud [rialles]; però la qüestió és que constantment he tingut aquest tipus de referents al meu voltant: el mateix avi Siset, la Tata, la Paca de Porrera... I encara, a dia d'avui, quan veig un vell pel carrer m'atrau posar-m'hi al costat i que m'expliqui coses. Ells senten igualment alguna cosa especial envers mi, perquè noto que estan de gust. També vaig tenir el meu avi Siset de París, anomenat l'avi Blanc, un exiliat republicà, i, un altre avi Siset a Porrera, l'avi Pagès, a qui encara li toco el clàxon quan passo per davant de casa seva, malgrat que ja és mort.

Amb l'avi Siset jugàvem a les cartes tots els de la colla i, després, anàvem junts a pescar, tot i que això era el que menys ens importava, perquè llançàvem la canya i ens posàvem a parlar. Em glossava les seves cabòries i em divertia, perquè em va fer entendre alguns fets, o almenys em va donar molt de material per discenir-ho posteriorment. Ell tenia el cap molt clar i es delia per parlar, i no pretenia cap adoctrinament, sinó que jo l'escoltava d'una manera intuïtiva i irracional, perquè m'atreia conversar amb ell. Suposo que els grans noten que jo els escolto de veritat, perquè, a ell, per exemple, li formulava preguntes amb plaer i opinava. No era un monòleg, sinó que discutíem sobre religió o sobre política, ja que a aquesta edat jo ja començava a tenir el meu propi parer. En tot cas, tot el que em transmetia l'avi Siset era molt nou per a mi, perquè hi havia molts esdeveniments que no me'ls havien comentat mai, ni al col·legi ni a casa. La meva família procedia de dretes, però, a més, hi havia un acord silenciós en la societat perquè alguns fets no es tractessin. Diria que la por provocava aquesta actitud. La dictadura feia pànic a la gent d'esquerres. Fins i tot, per als franquistes la por era absoluta; existia.

El meu pare era alcalde i havia lluitat amb els nacionals d'una manera bastant heroica, perquè havia passat la frontera dins d'una bóta de vi, amb perills, arriscant la seva vida, i havien matat un cosí seu durant la guerra, que era del seu mateix bàndol. Per tant, ell era un franquista convençut i havia col·laborat amb el Règim, però tenia por, i certs temes ni els esmentava, però no per delicadesa, insisteixo, sinó per prevenció.

L'avi Siset sí que en parlava, i em narrava la seva vida de republicà, encara que ell no era un heroi en el sentit que pres-

suposem, ans al contrari, era d'aquells "herois anònims", la proesa dels quals havia estat viure en una època difícilíssima, en la qual el fet de ser una mica coherent i de no haver renunciat a les teves idees, era ja una gesta. De tota manera, es referia a la República amb molta moderació, remarcant el patiment que havien viscut els exiliats. Com que jo venia d'una educació de dretes, aquesta visió que em donava l'avi Siset em sorprenia molt, tot i que no era allò el que més em captivava, sinó el fet que m'encisava i em fascinava amb les seves vivències. Després, he racionalitzat aquests sentiments que em desperta la gent gran i he arribat a la conclusió que, realment, el que sento és admiració per aquestes persones, que les han vistes de tots colors, i quan arriben a vells encara són amables, simpàtics, i generosos. Ells sí que són herois!

L'avi Siset va escoltar "L'estaca", perquè va viure fins a principis dels anys vuitanta, i sempre em deia: "fem un bon treball amb aquesta cançó". L'embadalia. Amb tot el temps que havia invertit a instruir-me, n'estava orgullós, dels resultats [rialles].»

Porrera

(L'altre poble del Lluís)

A més de Verges, el poble de la seva mare, Porrera, situat al cor del Priorat, també ha estat decisiu en la infantesa de Lluís Llach:

«Compaginar els estudis amb la vida rural va tenir per a mi uns avantatges fabulosos. Per a un nen de sis o set anys, Porrera era una meravella, perquè té el paisatge ideal per amagar-se, per lluitar, per descobrir racons i construir-hi cabanes. Sense oblidar-nos d'una taula màgica, la Manola, capaç d'endevinar tot allò que li preguntessis i, fins i tot, ballar, si li ho demanaves; comentaven que conservava l'esperit d'una antiga bruixa que va morir calcinada en un arbre partit per un llamp. Amb la fusta d'aquest arbre es va fer la taula».

Un dels personatges habituals de les seves vacances d'estiu a Porrera, on anava amb la seva mare i el seu germà, mentre el seu pare es quedava treballant a Verges, era el Manolo Jiménez, que actualment té una empresa de construcció i una petita parcel·la, en què conrea les seves vinyes, com gairebé tothom a Porrera.

«Conec el Lluís des que érem petits, encara que ell té tres o quatre anys més que jo, concretament des que va començar a venir a Porrera, i vam formar una colla. Ens vam anar veient durant anys, fins que ell va deixar de venir perquè va començar a la Universitat de Barcelona.

Jo vivia al poble, i el Lluís i el seu germà Josep Maria hi venien a l'estiu. El Josep Maria era una mica més gran, tenia setze o disset anys, i sortia amb un altre grup.

El Lluís era una persona que participava en tot; no era gens tímid ni retret com nosaltres. Li agradava l'activitat, fins i tot els jocs durs dels pobles, com les baralles amb pals i coses d'aquestes. Els de la localitat sempre desitjàvem que arribés l'estiu perquè vinguessin els nostres amics de fora i així organitzar colles per lluitar entre elles. En aquestes baralles de nens hi havia molta mala llet, perquè, a vegades, fabricàvem arcs de fletxes amb les barnilles dels paraigües i amb puntes, tot i que mai va passar res important. Jugàvem al futbolí al Casino i sempre li dèiem a la Victòria, la mestressa, que la màquina s'havia empassat els diners, i, d'aquesta manera, teníem una partida gratis. El Lluís sempre era allí, al mig de tot. Mai vam considerar que fos tímid, però sí, aburgestat. Quan es va començar a pronunciar políticament, ja sent cantant, vam pensar que s'havia tornat boig, ja que va trencar plenament amb la ideologia de la seva família. De fet, al principi vam creure que la seva postura tenia una mica de farsa, però, després, vam veure que no, que allò anava de debò.

En tot cas, no és que canviés la mentalitat política, perquè va començar a compondre cançons de molt jove, als dinou anys, sinó que es va anar enriquint i formant interiorment mentre creixia, i el seu tarannà progressista natural el va conduir fins a aquesta opció política. Per tant, no va haver-hi un canvi en les idees, perquè en realitat no estava arrelat en cap».

La Paca Sánchez, amb el seu marit Diego Duran, tenia cura durant l'any de la casa de Porrera i ajudava en les feines domèstiques la senyora Maria quan arribava per passar les vacances amb el Josep Maria i el Lluís. Anys més tard, la Paca ha continuant sent una figura de referència per a Lluís Llach, una d'aquestes persones grans que esmenta sovint, que l'han cuidat al llarg de la seva vida, i per les quals sempre s'ha sentit amanyagat. Podríem dir que la Paca és la *tata* de Porrera del

Lluís; la seva mort, esdevinguda el juliol del 2004, el va afectar moltíssim. Josefina Duran, la Fina, és filla de la Paca, i recorda així l'arribada de la seva família a Porrera:

«Els meus pares van venir aquí l'any 1963, procedents d'Andalusia, perquè la meva àvia treballava de criada a la casa de la mare del Lluís, a Verges. La senyora Maria es va quedar sense ningú que tingués cura de la casa de Porrera, La Garranxa, i li va preguntar a la meva àvia si coneixia algú que li pogués portar aquestes finques. A la meva àvia li quedava un fill, a Campillos (Màlaga), que era a punt d'emigrar, amb la seva família (la seva dona, que és la meva mare, embarassada de mi de cinc mesos, i amb quatre fills més), cap a l'Argentina, i els va comentar que, abans, provessin sort amb la proposta de Porrera. La mare del Lluís els va pagar el viatge i, quan el meu pare va arribar i va contemplar aquestes muntanyes, li va dir a la meva mare que ell, aquí, no hi duraria ni un dia. La senyora Maria el va convèncer, insistint-li en el fet que era una llàstima abandonar aquest poble després del viatge tan llarg que havien fet, que ho intentés durant una setmana. Suposo que el meu pare s'hi va trobar molt bé perquè la mare del Lluís era una persona molt afectuosa. Van començar a portar-los les terres i, des de llavors, i fins gairebé a dia d'avui.

La meva mare era una dona amb molt geni, el necessari per tirar endavant amb set fills, la casa, el camp... Va estar molt activa fins a últim moment. Tothom se l'estimava molt.

Tenia molt bona relació amb la mare del Lluís, cosa que no era difícil, perquè la senyora es feia estimar. En realitat, la relació que mantenien era més pròpia de dues amigues que de mestressa i treballadora.

Fins i tot, com que la senyora Maria era mestra, li va ensenyar a la meva mare a escriure i a llegir. Abans que res, li va fer aprendre com havia de posar el seu propi nom, perquè pogués signar. També va intentar que sabés català, però la meva mare em va confessar que mai s'hi va engrescar perquè el Lluís es burlava de la seva pronunciació. És clar, per a una andalusa el català era molt dur i es veia ridícula; però això sí, ho entenia tot.

En qualsevol cas, no tinc gaires records de la infantesa del Lluís, perquè jo era molt petitona durant aquesta etapa de la seva vida. A les fotografies on sortim junts, ell toca la guitarra i jo estic al seu costat amb el xumet. Si puc fer memòria d'algo-

nes coses, és perquè la meva mare me les ha anat explicant, com el fet que la mare del Lluís l'obligués, als estius, a anar a collir avellanes al camp, activitat que ell odiava. La meva mare em contava que sempre se'l veia dalt d'una figuera immensa que hi havia al tros o a sota d'un avellaner, a l'ombra, collint les avellanes d'una en una i tirant-les al cabàs amb desgana. El meu pare li advertia que si la seva mare se n'adonava, s'enfadaria. De seguida que podia, s'escapava a la masia a tocar la guitarra, o a qualsevol altre lloc, a passar l'estona, qualsevol cosa abans que collir avellanes [rialles].

Quan la meva mare em parlava del Lluís, li queia la bava, fins al punt que a voltes em feia sentir una mica gelosa. Però és que ell era molt afectuós amb ella; molt sovint l'abraçava i li feia carícies. En canvi, els seus fills som més freds.

Al Lluís li encantava la *porra* que cuinava la meva mare, que era un plat elaborat amb pebrot, tomaca, all, pa, vinagre, sal i oli; es tritura i queda com una pasta de verdures. És com un gaspatxo, però molt espès. Ja de gran, quan anava cap a Porrera, el Lluís li telefonava perquè li tingués preparat el seu plat preferit quan arribés al poble. I ella es lliurava plenament a fer-li.

La meva autèntica relació amb el Lluís esdevindria molts anys després, ja d'adults, quan, a principis dels anys noranta, ell va decidir traslladar la seva residència a Porrera i va impulsar el conreu de les vinyes que la senyora Maria li havia deixat en herència».

Fou a Porrera on Lluís va viure un dels seus primers *grans amors*; va ser amb la Georgina Domènech. Aquesta amistat li va obrir moltes portes, entre d'altres, la de l'accés a un tipus de música molt diferent a la que s'escoltava en aquell temps a la ràdio estatal, que era bàsicament folklòrica i melòdica. La Georgina el va iniciar a la música francesa i, en especial, a les cançons de Jacques Brel. Comenten que el tema "Per un tros del teu cos", composta temps després, està dedicada a la seva amiga.

«Actualment visc a Milà, amb el meu marit i els meus fills –afirma la Georgina–. Vaig conèixer el Lluís a Porrera, quan tenia uns vuit anys. Jo sóc de Barcelona, però passava part de l'estiu allí, amb ell, que venia de Verges, i ens vam fer amics. Tota la canalla que veníem a estiuejar formàvem un grup, encara que també hi havia nens del poble, com la Maria Pilar Montoliu, que era una gran amiga del Lluís. Com que la meva

família va establir amistat amb la del Lluís, vam anar a visitar-los a Verges en diverses ocasions; allí anàvem a pescar junts. Més endavant, les dues famílies vam passar mesos d'estiu junts a l'Escala.

Aquells dies de vacances a Porrera transcorrien jugant al carrer, anant al camp..., les activitats típiques que es fan en aquests indrets. El Lluís tocava tots els dies el piano al Casino d'aquesta vila. Els diumenges eren dies d'anar a fer el vermut, al cinema... i mai no ens perdiem el ball del poble; ens entusiasma a anar a ballar. Hi havia molta connexió entre nosaltres dos, però mai no va haver-hi res més que no fos amistat. Ell sempre em fa broma i em retreu: "hauríem estat nuvis si tu no haguessis estat despistada i jo desviat"... [rialles].

Quan ballàvem, ell no sabia com agafar-me i m'aixecava el vestit, me l'arrugava, i jo m'enfadava, però ens ho passàvem molt bé. El Lluís era molt tímid i també molt despistat, un noi senzill com ho és ara; em penso que no ha canviat gaire.

Ell assegura que jo li representava el món de la ciutat, que llavors era un símbol de la cultura, i que va aprendre a apreciar més la cançó francesa gràcies al fet que l'escoltàvem quan venia a casa nostra a Barcelona, on a vegades es quedava uns dies, ja de més grans. És veritat que jo estudiava Belles Arts, i freqüentava ambients artístics, però no sé si exagera en les seves apreciacions... Per a mi, per damunt de tot, el Lluís és un músic, un gran artista que et transporta a la Mediterrània amb les seves melodies. I això és deliciós. A més, ha millorat amb els anys, com a persona i com a professional. El veig molt serè, sap viure el moment i és un ésser que dóna gràcies a la vida».

La ràdio com a companya

Malgrat la seva debilitat pels clàssics, l'educació musical del Lluís Llach, durant la seva infantesa, va ser la pròpia de qualsevol nen de la postguerra; és a dir, les peces que s'escoltaven a través de la ràdio espanyola, però, curiosament, va ser també mitjançant les ones hertzianes que va poder accedir a un altre tipus de música.

«De petit, a més de Beethoven, també m'agradaven altres estils, com Antonio Molina, que sentia per la ràdio. M'atreia com aquell senyor utilitzava la veu, sense captar tota la tècnica que hi havia al darrere.

Sempre remarco que, a partir de les sis de la tarda, l'emissora Ràdio Liberty, que els nord-americans van fundar per predicar contra els comunistes, i que va estar funcionant fins al 2001, creava una mena de barrera d'ones hertzianes que feia que a la nit resultés molt difícil poder escoltar tot allò procedent del sud, de l'Estat espanyol i, en canvi, era molt fàcil sentir allò que venia del nord, de les ràdios europees. Això em permetia sintonitzar les emissores franceses, en un moment en què comprar discos era un luxe, i la informació musical arribava només via ràdio.

A casa vam tenir ben aviat un transmissor i jo m'adormia oïnt Ràdio Andorra, Ràdio Marsella o Ràdio Luxemburg, la qual cosa em va posar en contacte amb unes programacions de ràdio totalment diferents del que era costum en aquest país, que era sobretot l'escola *tremendista/folklorica*, amb personatges com Conchita Bautista o Marujita Díaz. I encara que, a vegades, ja m'anaven bé les *horterades*, a la nit estava condemnat a escoltar l'Edith Piaf, Jacques Brel, Mahalia Jackson o Ray Charles.

Tot això em va familiaritzar amb un altre so que, anys després, seria molt transcendent per a la meua forma de comprendre, i és que jo mai no vaig associar la cançó a la racionalització del text, fins que vaig entrar als Setze Jutges. Quan plorava sentint Mahalia Jackson, ho feia sense saber que aquella senyora estava cantant salms, i Brel i Piaf, sense saber què deien. No plorava de tristesa, sinó d'emoció. Per a mi, la cançó entesa com a tal, era una veu i una melodia dins d'una harmonia. La qualitat d'interpretació d'aquesta veu és el que m'emocionava, i sempre ha estat així. Jo no faig mai cas de la lletra fins a la quarta o cinquena vegada, i si l'escolto massa, mal senyal, perquè vol dir que la música no em diu res.

Després, de mica en mica, m'he anat educant en aquest aspecte, des de la meua pròpia feina; però ha estat molt tard quan he après a escoltar la lletra i la música a la vegada.

La cançó era una veu que utilitzava unes lletres per explicar uns sentiments, el text no m'interessava gens, i les veus, les rebia sempre des d'una melodia; em penso que encara avui continuo component seguint aquest criteri.

Aquest és el meu model: fer una melodia que commogui, i la racionalització ja vindrà després; però primer m'ha de fer vibrar. Si una melodia no em transmet res, l'abandono. Primer

m'ha d'impressionar, aquí, sol a casa, cantant amb la guitarra o amb el piano; haig de sentir alguna agitació interior. Si aquest trasbalsament interior funciona, llavors la guardo. És en aquest punt quan arriba la feina, molt racional i laboriosa: la tasca de cercar quina relació té aquella melodia amb una possible lletra».

Aquest ambient més o menys idíl·lic en el qual es desenvolupa la infantesa i primera adolescència de Lluís Llach acaba als quinze anys, quan el cantant finalitza els seus estudis de batxillerat al col·legi La Salle de Figueres, i el seu pare decideix enviar-lo a estudiar el preuniversitari a l'Acadèmia Peñalver de Barcelona, un prestigiós centre en el qual es formaven alumnes procedents de la burgesia local.

UN TESTIMONI D'EXCEPCIÓ: JOSEP MARIA LLACH I GRANDE

El Josep Maria Segons el Lluís

Un altre element important en la vida de l'infant i adolescent Lluís Llach va ser la figura del seu germà gran, Josep Maria, un xicot atractiu i no gaire bon estudiant, al qual no li devia resultar gaire fàcil tenir un camarada que era el *nen especial* de la casa.

«El meu germà també tenia bones aptituds envers la música, però segurament no hi mantenia una relació tan lúdica com jo. Ell, en ser més gran, possiblement va pagar preus més alts que jo i, probablement, per aquesta raó, els meus pares el van obligar a estudiar una mica més que a mi, cosa que li hauria pogut provocar una reacció en contra; però estava molt dotat i cantava que era una meravella. Tenia molta intuïció per a les segones veus i això significa que captava una mica l'harmonia, ni que fos d'una manera perceptiva. D'altra banda, ell era un gran atleta, guapíssim de debò; un noi amb moltes noies que li anaven al darrere [rialles].

Segurament, per al Josep Maria, tot va començar a ser més difícil quan jo vaig créixer, diria, que en dos àmbits. Primer, que ell no era gaire bo en els estudis i jo sí, per tant, quan arribàvem a casa per passar les vacances d'estiu, jo era el triomfador i el meu germà el fracassat. Això segur que li ha deixat marca, perquè en aquells temps els pares no tenien pedagogia. Actualment, estan més preparats per afrontar aquests temes,

però, en aquella època, l'exigència era absoluta, ja que pagaven l'educació dels fills amb molts esforços. En segon lloc, el problema que comporta ser el germà d'un famós, perquè no ha de ser fàcil assumir que passes de ser el Josep Maria a ser el germà del Lluís Llach. A mi, amb vint anys, ja em coneixien públicament, i els meus pares també es van convertir amb els pares del Lluís Llach. Aquest fet posa les persones en una situació difícil, sobretot quan ets a l'edat en què cerques la reafirmació de la pròpia personalitat.

Va ser complex per a ell, i per als meus amics, perquè, de sobte, em vaig convertir en una cosa estranya, i l'*status* de col·lega de Lluís Llach adquiria una altra dimensió».

El Lluís segons el Josep Maria

Josep María Llach conserva igualment els seus propis records respecte al seu germà i sobre la seva infantesa:

«El Lluís i jo vam créixer a Verges, una localitat que no té res a veure amb el que és ara; llavors tothom vivia de l'agricultura. Rememoro les interminables fileres de carros quan tornaven de la feina del camp en caure la tarda. I la música. Les viles de l'Empordà tenien una forta tradició musical, i sempre se sentia la tenora d'algun professional mentre assajava.

D'altra banda, l'ambient era com el que associem a aquesta època, una mica ranci, poca llum, pocs cotxes, molta tramuntana, molta tristesa, però, malgrat tot, hi havia bastant alegria.

Jo vaig néixer a casa, em penso que vaig ser dels últims de venir al món en aquest àmbit, perquè, a partir de llavors, es va generalitzar donar a llum a les clíniques. La nostra vivenda era llogada, era al costat de la carretera i era molt especial, construïda una mica abans de la guerra; senzilla, edificada sense gaire harmonia, però tenia personalitat.

El meu pare el recordo damunt d'una bicicleta, o en moto, perquè era el metge de Verges i d'alguns altres pobles, i estava tot el dia amunt i avall. No tenia horaris ni temps per a ell, vivia plenament al servei de la gent. Era normal que, fins i tot, l'anessin a buscar mentre era a la sessió de cinema dels diumenges; l'acomodador ja sabia per on seia.

A les nits, el timbre de casa sonava sovint i, quan plovia, el venien a buscar amb tartana. En aquests casos, de gran, jo, a

vegades, l'havia acompanyat i era increïble viatjar amb aquest transport, enmig d'un temporal, de nit, per aquells camins travessats contínuament per l'aigua, amb els rierols crescuts per la pluja, fins que arribaves a alguna casa solitària. Suposo que l'autèntic cap de l'expedició era el cavall, que se sabia el camí i deia com i quan calia creuar-lo, perquè no es veia res. Ens jugàvem la vida. Ser metge en aquells temps i en aquelles circumstàncies era heroic.

El meu pare era molt humà i molt descurat amb els diners, que l'atreien poc. La meva mare era qui en portava el control, sobretot pel que feia als ingressos, perquè ell perdia el compte del que cobrava. Ella, a més de ser una dona molt guapa i molt moderna, tenia un caràcter bastant fort, i era realment qui manava a casa. Tenia un gran interès perquè estudiéssim i fés-sim música, i es preocupava molt pel nostre futur. La part negativa és que era molt exigent amb nosaltres.

També era de les poques dones que conduïa. Era mestra de Jafre i cada dia anava en cotxe, per anomenar-ho d'alguna manera. Imagineu-vos quins vehicles i quines carreteres hi havia que un dia va bolcar en un clot! Però ella era així: decidida i molt divertida.

A la vila, els xicots jugàvem als jocs típics del moment. Eren freqüents les guerres entre barris, però, normalment, eren entreteniments molt senzills: anar en bicicleta, anar a pescar al riu, jugar amb els taps de les ampolles de cervesa, a les boles... La qüestió era ser al carrer amb els amics.

La meva mare va llogar un piano, que en principi era per a mi, i que anys més tard acabarien comprant. M'agradava tocar-lo, fins i tot em penso que vaig arribar a interpretar "El Danubi blau", però jo preferia ser al carrer; no tenia vocació per a la música. M'ho passava bé i prou, no hi buscava res més. Tinc certa bona oïda i em resultava fàcil tocar sense necessitat d'estudiar. En canvi, el Lluís passava hores i hores amb el piano. Ho portava dins, com una necessitat, que és el mateix que li succeïx al meu fill Jordi. El meu germà tenia aquest do en un grau molt elevat. Podríem dir que la música en mi va ser ocasional i en ell, vocacional.

El primer record que tinc del meu germà Lluís és que era molt bon nen, molt estudiós, un regal per a la seva mare. De fet, era molt afectuós, un infant gairebé perfecte, que tocava

molt bé el piano i que estudiava molt. A diferència del seu germà, és a dir, que jo no ho era tant...

El Lluís i jo ens portem cinc anys, així que ell tenia el seu grup d'amics i jo el meu. No teníem gaire relació entre nosaltres, però tampoc problemes; a casa ens portàvem bé.

Més tard, la vida d'intern al col·legi de Figueres va ser molt dura per a mi, diria que per al Lluís no tant; es va adaptar molt més bé que jo. Com que érem germans, mentre vam coincidir allí vam compartir la mateixa habitació, encara que només ens vèiem a la nit, abans d'anar a dormir.

Tots desitjàvem que arribessin els períodes de vacances per marxar de l'internat, ja que no en podíem sortir ni els diumenges. Això, als quinze anys, és molt dur.

Una imatge que tinc del Lluís s'ubica a la sala d'actes de l'escola de Figueres, tocant el piano quan els pares venien a buscar les notes a final de trimestre o en acabar el curs. Tots els alumnes que sabien fer alguna cosa, aquell dia, sortien a l'escenari i en feien una demostració.

De petits, a l'estiu, era com una obligació anar a la platja. Teníem un cotxe italià de segona mà, un Fiat. Anteriorment havíem tingut un Opel descapotable, una relíquia que, quan la carregaves molt, no frenava. Amb aquest vehicle jo havia protagonitzat alguna cursa amb el tren que passava per la carretera actual de Girona-Palamós, en un moment en què, per la meva estatura, quasi no arribava al pedal del gas.

Anàvem en cotxe amb la meva mare a la platja d'Empúries gairebé cada dia, ens portava a nosaltres i els nostres amics, i sovint dinàvem allí. M'agradava banyar-me, nedar per sota l'aigua, però exposar-me al sol, no ho suportava.

La majoria dels estius, el meu pare es quedava treballant a Verges i nosaltres marxàvem amb la meva mare a Porrera. Era un altre món. En tinc molt bons records. Allí hi anaven molts estúeijants i era molt divertit. Quasi cada dia, sortint del cinema, ballàvem en una pista a l'aire lliure, sota una magnòlia centenària, al ritme de la música que tocava l'orquestra local, anomenada La Lira, que és la que apareix al disc *Porrera*.

En aquest poble, les meves *tietes* hi tenien algunes finques perdudes entre les muntanyes, on només s'hi arribava amb cavall o caminant, després de més d'una hora. El Priorat és molt rústec i tot és molt difícil. A mi m'entusiasmava portar la mula

quan sortíem a collir avellanes o col·laborar amb alguna feina, però al Lluís, no, i sempre s'escapolia com podia. La meva mare li insistia que havia de participar-hi, encara que al final desistia i el deixava fer.

El Lluís no era un noi esportista, tot i que li agradava nedar, practicar la pesca submarina i, més tard, la vela. Al col·legi, no era ni de l'equip de futbol ni del de bàsquet, però tampoc era un intel·lectual escanyolit. És un bon navegant i, ja d'adult, s'ha trobat amb situacions crítiques al mar i ho ha sabut superar.

Coincidíem en l'amor que sentim per la mar. Afirmaria que és conseqüència d'una visió romàntica de la vida. La mar és com un espai de llibertat, d'aventura, que et dóna l'oportunitat de conèixer-te a tu i viure en primera persona cada moment. Allí les coses són elementals i bàsiques, no hi ha ni segones ni terceres lectures, ni possibilitat de lectures intencionades. Al mar, tot queda contrastat i tot es potencia: allò que és bo i allò que és dolent.

De jovenets, el Lluís i jo vam comprar una barca de pescador anomenada *Imar*, però, després, jo em vaig decantar per la navegació, mentre que a ell li atreïa més la pesca. Més tard, vaig entrar al món de la vela i vaig participar en algunes regates, i, finalment, vaig adquirir un patinet i li vaig traspassar la part de la meva barca. Asseguraria que els primers contactes que el Lluís va tenir amb la vela van ser amb el meu patinet i un *flipper*, amb el qual moltes vegades navegava juntament amb la meva dona, Maria Rosa.

Quan vaig acabar els estudis al col·legi de Figueres tenia disset anys; vaig fer el preuniversitari a Barcelona i, després, vaig anar a Salamanca. No tenia clar què volia ser, i si vaig ingressar a Medicina, suposo que va ser per influència del meu pare. Un cop a Barcelona, em vaig apropar un dia a la Universitat i hi vaig veure una massificació terrible, fins i tot, hi havia empenyes per poder entrar a classe, amb la qual cosa vaig decidir marxar a estudiar a una altra localitat. Finalment, vaig anar a Salamanca, pensant que, com que era al costat de Madrid i de Valladolid, hi hauria pocs estudiants. Allí vaig passar uns anys extraordinaris, encara que em vaig trobar amb una facultat de medicina que estava plena de gom a gom, amb més de la meitat dels alumnes llatinoamericans, segurament perquè Salamanca és una de les universitats més antigues d'Europa, un fet

al qual se li deu donar molta importància per aquelles terres, a banda, dels personatges il·lustres que ha acollit; però les aules eren molt grans, i es podia seguir la classe tranquil·lament. Allí una cosa em va quedar molt clara: malgrat que hi tenia una predisposició natural, la medicina no estava feta per a mi.

El Lluís se'n va anar a Barcelona a estudiar el PREU. Primer va viure a casa de la meua àvia i, després, en una pensió amb els seus amics.

Havia començat la carrera d'Econòmiques quan en la seva vida es van creuar Els Setze Jutges; va arribar un moment en què no ho podia compaginar i va haver d'escollir. Em penso que la politització del Lluís arrenca d'aquesta època, i també, la meua. Ambdós vam coincidir en els plantejaments. No era gens difícil estar d'acord en tot quan les aspiracions eren *llibertat, amnistia i estatut d'autonomia*. Actualment, no és el mateix, tenim importants diferències ideològiques; però en aquella època em sentia molt orgullós, i content, que el meu germà fos un símbol en la lluita antifranquista. Ho vaig viure molt intensament, i vaig assistir a recitals seus inoblidables. Un dels paràmetres dels Lluís és mirar les utopies, i les necessita, alhora que considera, o vol considerar, els somnis com si fossin una realitat possible.

El meu pare havia lluitat a la guerra civil amb el bàndol nacional, i, al principi, estava en contra de la nostra manera de pensar, igual que la meua mare. Encara que, a poc a poc, va arribar a defensar les mateixes idees que nosaltres, al principi, van patir molt per la nostra implicació política i no ho entenien.

Al primer recital del meu germà, vam anar-hi amb els amics de Verges, en un 600; va ser a Terrassa, amb Miquel Porter i d'altres antics *jutges*, como el Delfí Abella. El Lluís va sortir a cantar gairebé sense repertori, i les cuixes li tremolaven; malgrat tot, aquella primera vegada ja va haver de fer bisos.

D'aquella època és la cançó "Que feliç era mare", que vaig compondre amb el meu germà. La història és molt simple. Era el natalici de la meua mare i jo era al col·legi de Figueres estudiant, devia tenir uns quinze anys; li havia de fer un regal, però, naturalment, no tenia diners i li vaig escriure aquesta poesia. La hi vaig donar i la vaig fer molt feliç. Uns anys després, quan el Lluís començava a dedicar-se a la cançó, va trobar la lletra en algun calaix i li va posar música.

Tinc una altra anècdota relacionada amb una altra composició. El Lluís havia ofert un recital per la zona de l'Ebre, era molt tard i tornàvem amb el seu 600, amb la meua mare, camí de Porrera. En aquelles, que el Lluís ens explica que se li havia ocorregut una melodia, i ens va taral·lejar la música "Cop de destal". Són molts els qui pensen que és una cançó de violència i protesta, però no és així. De fet, li vaig comentar que aquesta música em recordava la de la pel·lícula *Siete novias para siete hermanos*, concretament l'escena del bosc, quan estan tallant llenya. D'aquí li ve el nom de "Cop de destal". Al dia següent, quan ens vam aixecar, vam acabar de compondre la cançó i vam fer la lletra a mitges.

El Lluís creava melodies i me les deixava escoltar i, sobretot, me'n consultava els textos. Després, com que va rebre moltes crítiques pels continguts, procedents dels erudits del país, va buscar altres ajuts de manera molt més seriosa, i ja no vam tornar a compondre juts.

La veritat és que les nostres col·laboracions musicals ens venien de lluny, quan, de petits, cantàvem les cançons que s'emetien per la ràdio, sobretot les mexicanes, i les melòdiques en general. Moltes les interpretàvem a duet, com les d'Agustín Lara, a casa, amb el Lluís al piano i jo amb la guitarra.

Quan el Lluís es va convertir en una persona incòmoda per als polítics, i se li van començar a prohibir concerts, nosaltres ho vam viure amb una mica d'angoixa, però també amb una mica de distanciament. El Lluís en aquells temps ja no tenia tanta relació amb la família, i tampoc no ens n'arribaven les notícies directament, ni les bones ni les dolentes. En una ocasió, em va descriure l'interrogatori policial a què havia estat sotmès a Canàries. La família tenia por que li succeís alguna cosa, però llavors ja era una persona molt coneguda i pensàvem que era difícil que li passés res. La tècnica que van emprar amb el meu germà va ser la d'intentar fer-li por, i diria que mai no va estar veritablement en perill.

Posteriorment, em vaig assabentar pel meu pare que a França havia passat penúries econòmiques i mai no els havia demanat res. Vivia a casa del Josep Maria Flotats, i jo pensava que només tindria les privacions pròpies de qualsevol estudiant a la seva edat, però es veu que no, que la situació era més delicada.

Al principi, els meus pares estaven preocupats perquè s'havia integrat als Setze Jutges, havia deixat la carrera d'Econòmiques, i veien el seu futur una mica negre. Ells pensaven que aquella decisió significava tenir avui diners, però demà res de res; a mesura que passava el temps i observaven que allò anava de debò i tenia èxit, ho van acceptar i, finalment, seguïen la seva carrera com dos autèntics fans.

Quan es va convertir en un mite, el meu germà Lluís no va canviar, més aviat va desaparèixer, va entrar en un món molt més complicat i la família va quedar relegada a un segon pla.

Posteriorment, vam tenir un període de més relació, encara que de forma intermitent, quan els meus fills ja eren grans. L'any 1992, el Lluís em va proposar d'anar amb ell de viatge a Grècia, en el seu vaixell. Hi vaig anar amb la meva esposa Maria Rosa i els meus dos fills, i va ser fantàstic. Formàvem una bona tripulació i va ser una experiència inoblidable. Durant la travessia, el Lluís estava en el seu paper de patró; és molt bon navegant, com sempre he constatat en altres viatges. Viure un mes en un veler pot ser una vivència meravellosa o terrible, segons qui hi hagi a bord. Per suportar temporals i privacions, has de rodar món amb gent especial, amb capacitat de sofriment, amb actituds positives i que tinguin una visió romàntica del trajecte. Personalment, recordo amb afecte i nostàlgia les tripulacions amb les quals vam conviure durant les rutes d'aquells anys, amb l'Angeleta, el David, l'Eudald... En un d'aquests itineraris vaig escoltar per primer cop *Un pont de mar blava*, després d'un temporal terrible, per la zona de l'illa d'Asinara, al nord de Sardenya. Va dur una casset amb les proves del disc i ho vam sentir al vaixell, quan es feia fosc i el cel estava vermellós; es percebia el vent, que encara bufava fort, i l'escuma que produïen les onades en xocar contra els esculls que ens protegien. Em va entusiasmar.

Al seu vaixell, el Lluís és el patró, qui mana i qui té la responsabilitat, però, a la vegada, és una persona que consulta i dialoga; després, en la convivència, és un més.

Anys més tard, el meu fill Jordi va estar dos anys a la seva banda com a guitarrista i va prendre part en l'enregistrament del seu disc 9, el 1998. Em vénen al cap algunes cançons que el meu germà interpretava i en les quals el Jordi l'acompanyava tot sol. Em sembla que la seva relació va ser bona, encara que

diferent a la d'oncle-nebot, que tampoc havia existit gaire abans. Ja he assenyalat que el Lluís no és una persona familiar, només ens reuníem per Nadal o quan érem al vaixell. En qual-sevol cas, sé que per al meu fill va ser una bona experiència.

El meu germà és un professional extraordinari i un gran músic. Té cura absolutament de tot el que fa i no deixa res a la casualitat; té un gran domini de si mateix i és un home molt treballador, i molt constant, amb una enorme capacitat de sacrifici.

Entre les vivències entranyables que tinc amb ell, recupero la d'un any que vam voler arribar a Rodes, però el meltemi, que és un vent, ho impedia perquè bufava molt fort. Llavors, després d'haver passat el cap Kefalos, amb puntes de força onze, que és moltíssim, vam anar a refugiar-nos a una badia, on un vaixell americà i uns d'alemanys també esperaven que passés el temporal. A la nit, vam anar caminant per la muntanya fins a trobar una taverna on sopar. La terrassa estava a recer del vent i a sota, mirant per la vall, es veia el mar, amb el nostre vaixell ancorat, brandant tant com els arbres. Mentre érem allí, van arribar uns que venien d'un casament grec i van començar a ballar i a tocar *sirtakis*. Va ser molt bonic viure-ho, tot era autèntic, i va ser gràcies al vent, que ens va conduir fins allí.

La veritat és que navegant amb el Lluís sempre hi ha una gran comunicació, flueix el que has compartit i es parla de tot allò que mai no has parlat. Als nostres viatges, el Lluís portava sempre una guitarra i després de sopar cantàvem cançons, principalment del nostre repertori infantil, amb l'ajut de tota la tripulació, i per a joia dels vaixells ancorats a prop nostre. Era meravellós. En una embarcació el temps no existeix, i convida a xerrar de tot: de quan érem petits, dels nostres pares... He arribat a considerar que el mar és com el divan d'un psicoanalista».

Un incís: la Nova Cançó

«Tot canvia, res canvia, / mira el tren, mira la via, / si t'ho penses i bé observes, / ja sabràs filosofia».

(“Lletania”, Miquel Porter/Lluís Serrahima)

Un any després que el petit Lluís Llach ingressés a l'inter-nat, a Barcelona es comença a articular un important moviment

cultural que acabaria sent transcendental per al cantautor quan, anys més tard, es creués en el seu camí:

Era l'any 1958, quan el jove escriptor i advocat Lluís Serrahima, parlava amb un bon amic seu, l'historiador i també advocat, Josep Benet, de la seva inquietud per fer alguna cosa per Catalunya, en el context d'una Espanya franquista asfixiant, que perseguia amb violència i obstinació qualsevol intent de cultura que no fos espanyola o *espanyolitzadora* (per cert, sap algú què és la cultura espanyola?). A això cal afegir-hi la brutal repressió envers qualsevol moviment polític i cultural que qüestionés el sistema de valors de la dictadura feixista de Franco, imposada a tot l'Estat espanyol des del 1939, quan es dona per acabada la guerra civil, a costa de crims i amenaces.

Serrahima va sentir la necessitat de reaccionar davant de tanta barbàrie i fer alguna cosa per afavorir la cultura del seu país, Catalunya. Així ho explica:

«Tenia ganes de fer alguna cosa, perquè era jove i inquiet, però mai em va cridar gaire l'atenció la política. Parlant sobre aquest fet amb el Josep Benet, se'ns va ocórrer la idea d'impulsar un moviment de cançó, actual i en català.

El gener del 1959 vaig concebre el manifest *Ens calen cançons d'ara*, que va ser molt valorat i, d'alguna manera, va donar el tret de sortida.

Aquest text es va publicar a la revista *Germinabit*, que és l'actual *Serra d'Or*; s'hi plantejava la necessitat de disposar de cançons que ens identifiquessin com a poble, ja que totes les cultures, tant en èpoques alegres com en les tristes, han deixat la petjada del seu estat d'ànim en la música.

Catalunya estava molt aturada en aquest aspecte i calia posar-se de nou en marxa. Les cançons, en el fons, són signes de llibertat, perquè quan estan ben fetes i transmeten alguna cosa, el poble se les fa seves. Quan el poeta, o l'autor de la lletra, sap trobar les paraules adients per expressar tot allò que està succeint en un moment determinat, o els sentiments comuns, llavors assoleixen un gran èxit. Tots els pobles del món en tenen les seves pròpies, i cal que se'n vagin creant de noves, que connectin amb les realitats més recents. És determinant que en els seus continguts incloguin referències vitals, sobre els problemes humans, i no frivolitats o continguts que no aporten res.

Quan vaig tenir acabat el manifest, me'n vaig anar a veure Miquel Porter i Moix. Era evident que calia constituir un equip, i ell era un home ple de vitalitat i d'imaginació, que es dedicava al teatre i tenia també molt d'interès pel cinema. Quan li vaig proposar formar un grup de joves que cantessin i que fomentessin un moviment musical català, de seguida em va dir que sí. Així que vam començar a reunir-nos els dijous a casa seva i concebíem cançons. Una d'elles va ser "Lletania", que mai no es va arribar a enregistrar, perquè era una cançó antifranquista absoluta, fins que el 1996 Joan Manel Serrat la va incloure en el seu disc-homenatge a la Nova Cançó. Els primers versos són meus, però la resta són d'en Miquel. La vam confeccionar d'un mode molt amateur, com ho fèiem tot en aquella època.

Ben aviat es va implicar en aquesta iniciativa l'escriptor Josep Maria Espinàs, que, per la seva part, ja havia compost algunes cançons, igual que altres joves motivats d'aquell moment.

El grup dels Setze Jutges, en el qual jo no vaig intervenir directament, però sí que vaig seguir de prop, va néixer el 1961. La seva aparició va ser essencial per fer realitat la nostra idea, sense oblidar-nos del Raimon, que des de Xàtiva, al País Valencià, i com a franc tirador, per catalogar-lo d'alguna manera, va irrompre en el món de la cançó amb una gran personalitat i una força tremenda.

Els Setze Jutges va ser un moviment que es va constituir sense diners, sense despatxos, sense secretàries, sense res... Les reunions s'efectuaven a les cases dels diferents membres i, entre tots, s'hi aportaven idees i projectes. A més, cadascun dels *jutges* pioners, com Josep Maria Espinàs, Miquel Porter o Remei Margarit, convidaven possibles nous components a aquestes trobades. La gràcia dels *Jutges* rau en el fet que era un grup amateur, que concebia lletres i els posava música, però que, en la majoria dels casos, ni eren professionals ni sabien cantar, i tots eren conscients de que no tenien ni veu ni talent per a aquest art, però alhora estaven convençuts que complien una funció important, que treballant entre tots, i obrint-se constantment a noves persones, finalment, sorgiria alguna figura interessant.

Poc després, s'incorporaren al grup Delfí Abella, Quico Pi de la Serra, Enric Barbat, Guillermina Motta, Martí Llauradó, Maria Amèlia Pedrerol, Xavier Elies, Joan Ramon Bonet, Maria del

Carme Girau... La primera gran sorpresa va ser Quico Pi de la Serra, un gran guitarrista i, a més, un gran compositor. Va commoure a tothom amb "L'home del carrer", un tema excel·lent, i, a partir d'aquí, vam pensar que aquella iniciativa aniria endavant. Més tard, es va incorporar Joan Manuel Serrat, que ens va semblar molt bo, i el seguiren Maria del Mar Bonet, Rafael Subirachs i Lluís Llach. Òbviament, havíem aconseguit l'objectiu: els Països Catalans comptaven amb uns grans compositors i intèrprets que, alhora, eren molt joves».

Josep Maria Espinàs, un altre dels pioners, recorda així els inicis d'aquest moviment, tan important per a la supervivència de la cultura catalana:

«Havia escoltat, per casualitat, George Brassens al sud de França, i em va impressionar, així que vaig aconseguir com vaig poder alguns discos seus i vaig traduir alguns dels seus temes al català per interpretar-los. Per la seva banda, Serrahima i Miquel Porter intentaven posar en marxa un moviment de cançó. Es van assabentar, per a sorpresa d'ells, que Espinàs, el novel·lista, també tenia unes cançons escrites i es van posar en contacte amb mi. I a partir d'aquí va començar tot. El moviment de la Cançó va fer la seva primera aparició el desembre del 1961, amb el primer concert que vam oferir a Barcelona, al Centre d'Influència Catòlica de Catalunya (CIC), Serrahima, Miquel Porter i jo. Vam titular aquella presentació com *La poesia de la Nova Cançó*.

Quan vam formar Els Setze Jutges, personalment no em vaig proposar res. Jo era un escriptor que publicava llibres i ja havia guanyat algun premi literari, i no volia ser cantant. Era una aventura que s'iniciava en un moment polític i social determinat, i em va agradar col·laborar amb aquest moviment i impulsar-lo fins on fos possible, però jo era molt conscient que el meu futur no era a la Cançó. Una persona com jo es trobava limitada en les seves possibilitats d'expressió i de comunicació pública i, a la universitat, en aquell moment, qualsevol intent de pensar per tu mateix, de tenir idees diferents, et feia sospitós de ser de tradició monàrquica o catalanista per al falangisme imperant i, per tant, la llibertat d'acció era nul·la. Així que impulsar aquell moviment era crear un front de lluita a través de la cultura, que era necessari, però ja sabia que cantar era una activitat per a mi temporal. En canvi, altres que van aparèixer més tard, com el mateix Llach, podien fer d'aquesta iniciativa la seva professió per a tota la vida.

El plantejament inicial dels Setze Jutges va ser emprar un mitjà que no havia estat utilitzat abans, per manifestar una certa actitud de protesta i de defensa dels drets humans en el context de l'Espanya franquista; un mitjà que, llavors, era modern i eficaç: el disc. Vam veure que podia ser una eina útil i, de fet, ho va ser.

Instintivament, ens vam anomenar Els Setze Jutges quan encara érem tres, però no havíem previst arribar a ser-ne setze. Ens interessava la sonoritat tan catalana i tan difícil de pronunciar per a un castellà de la famosa frase "Setze jutges d'un jutjat mengen fetge d'un penjat". Ens va venir molt bé aquell nom, perquè, de fet, no volíem ser només tres, sinó més; volíem obrir les portes a més gent.

Els Setze Jutges vam anar ampliant el nombre d'integrants perquè de seguida que sabíem d'algú que cantava o componia cançons en català ens hi posàvem en contacte i, si connectava amb la nostra filosofia, l'hi incorporàvem.

Quan a les acaballes dels anys seixanta van entrar als Setze Jutges joves com Maria del Mar Bonet o Lluís Llach, per exemple, que podien professionalitzar-se, vaig pensar a retirar-me, i aviat ho vaig aconseguir».

Un cor a Barcelona

Barcelona, la temible i apassionant gran ciutat, rep Lluís Llach el 1963, a l'edat de quinze anys, quan aquest jove encara no sabia res de la Nova Cançó. El primer lloc on desembarca és a casa de l'àvia materna. Segons el mateix cantautor, l'experiència no va ser gaire satisfactòria:

«Vaig anar a estudiar el preuniversitari, el PREU, amb quinze anys, perquè anava un any avançat, així que vaig complir els setze fent sisè de batxillerat. A Barcelona, em va acollir la mare de la meva mare, una dona espantosa amb la qual no vaig resistir més que un any, i ho expresso d'aquesta manera perquè no m'agrada amagar les misèries familiars, com fa la gent; em sembla una ximpleria. Vivint amb ella vaig haver-me de posar ulleres, perquè canviava les bombetes de la meva habitació per unes altres de potència inferior per no gastar tanta llum, i això que la meva mare li enviava diners cada mes. I em vaig aprimar deu quilos. Era una cosa terrible, perquè havia estat una mestra extraordinària, i tenia molt bona relació amb els

seus alumnes, però no succeïa el mateix amb els seus fills. No vull entrar en detalls, perquè hauria de narrar relats tenebrosos [rialles]. Va ser mestra, entre d'altres llocs, a la Bisbal del Penedès, i a Barcelona; va arribar a ser directora d'escola per mèrits propis, que en aquella època era molt difícil; però els seus fills van haver de fugir de casa per salvar-se i, gràcies a això, la meva mare va conèixer el meu pare, perquè se'n va anar a treballar al primer lloc on va trobar plaça de professora, i aquest indret va ser el poble de la Pera, on va arribar amb bicicleta.

Em penso que tenia una mena de maldat sinistra, i em sap greu parlar d'aquesta manera, per respecte a totes aquelles persones que van ser alumnes seves, perquè es veu que va ser una directora d'escola exemplar, i n'estic segur que va ser així. Dintre de les desgràcies, jo només vaig haver d'aguantar-la un any, en canvi, per a la meva mare i el meu oncle, havia d'haver estat espantós. Jo m'escapava, perquè tenia amics i estava vuit hores fora de casa seva, però no em va deixar més alternativa que enfrontar-me als meus pares.

Vaig suporta-la un any, i amb setze o disset anys, els vaig dir als meus progenitors que volia tornar a Verges, que em busquessin feina allí, perquè no podia continuar vivint a Barcelona, a casa de la meva àvia. Expressant-los aquest malestar, vaig fer una cosa que mai abans els havia fet: contradir-los, ja que per a ells semblava lògic que si jo anava a viure a Barcelona, visqués amb ella, que tenia un pis fantàstic en un bon barri, i amb una habitació per a mi sol.

De tota manera, malgrat que la meva àvia fos un personatge terrible, jo vivia molt bé gràcies a la colla de gironins que vaig trobar a Barcelona. Un grup d'amics entre els quals hi havia Ponç Feliu, Enric Costa, Jaume Costey i Alfons Botey. Ells em van ensenyar a menjar amb pocs diners a la gran ciutat, anàvem junts a jugar a futbol o al billar, vèiem els entrenaments del Barça al Camp Nou i ens protegíem mútuament; gairebé tots estudiàvem el PREU o primer d'alguna carrera».

Temps d'aprenentatge

El Ponç Feliu va ser una presència important en la preadolescència i la joventut de Lluís Llach. Van compartir moments inoblidables durant les vacances a Verges, en els temps d'in-

ternat i, després, a Barcelona. Així rememora aquesta darrera etapa:

«Quan jo cursava segon de Dret, el Lluís va arribar a Barcelona a estudiar el preuniversitari. Llavors vivia en un pis del carrer Indústria, que era de la seva àvia materna, però va marxar aviat d'allí perquè estava molt incòmode, i se'n va anar a viure amb un grup d'amics, tots de la província de Girona, a una pensió del barri de Collblanc. Aquest establiment estava ubicat al carrer de la Riera Blanca, en un pis fantàstic que regentava la Maria, una noia filla d'un murcià, que va ser per a nosaltres una mena de tutora o de segona mare.

En aquell ambient, estant tots junts, era impossible estudiar. Sempre estàvem parlant, rient i fent campionats de cartes, fins i tot, en èpoques d'exàmens. Així que l'Enric Costa i jo vam abandonar la pensió i vam buscar-ne una altra, per poder estar sols i concentrar-nos una mica més en els estudis. El Lluís es va quedar vivint amb els altres tres o quatre companys al mateix lloc, però se sentia més pròxim a nosaltres dos i, encara que no estiguéssim al mateix habitatge, igualment ens vèiem diàriament, i fèiem moltes coses junts: dinar, sopar, anar al cinema... I quan l'Enric i jo teníem ganes de gresca, anàvem cap a la pensió del Lluís.

Ell era intel·ligent, però poc estudiós. Encara que era de ciències i feia Enginyeria, en el fons era un humanista absolut. Jo sempre deia que ell era un home molt sensible, més de lletres que de ciències i, segurament, ell ho veia igual, perquè, poc temps després, el 1966, va cercar una sortida intermèdia: va deixar Enginyeria i es va matricular a la Facultat d'Econòmiques, però no sé si es va treure un curs o dos, perquè es passava tot el dia a la pensió amb els altres, jugant i tocant la guitarra. Allí hi havia un caos tan impressionant que el lloc més cotitzat per a ell era el lavabo, perquè allí es podia tancar, estar tranquil i compondre cançons.

En aquella època dedicàvem tant de temps a l'oci i a passar-ho bé que va haver-hi un moment en què, fins i tot, vam esgotar l'oferta de la cartellera dels cinemes de Barcelona, i ja no ens quedava res per anar a veure. A més, jugàvem sovint al pòquer i al futbol, encara que el Lluís era catastròfic en aquest esport, i intentàvem que fos el porter. Mai teníem ni un duro,

però sí molts recursos per no avorrir-nos; llavors, per nosaltres, la vida era pur aprenentatge».

L'Enric Costa, l'altre gran punt de suport del Lluís en els seus primers temps a Barcelona, conserva vivències molts semblants a les de Ponç Feliu.

«El Lluís i jo ens coneixem des de molt petits; ell era el fill del nostre metge, a Albons, per tant, quan venia al nostre poble, sabíem que havia arribat el Lluís, *el fill del metge*. Tanmateix, no vam començar a ser amics de debò fins als setze anys, més o menys.

Albons i Verges estan separats només per sis quilòmetres, que quaranta anys enrere es recorrien molt bé en bicicleta. Jo estava intern als Maristes de Girona i, quan arribava a la meua localitat per les vacances, les colles ja estaven formades i em trobava desplaçat. L'única solució era ajuntar-me amb la canalla que estigués en la meua mateixa situació. Per això agafava la bici i me n'anava a Verges, on hi havia tres o quatre nens que estaven interns; a la meua vila, jo n'era l'únic. El patiment uneix... [rialles].

D'aquesta manera va transcórrer la meua vida, des dels dotze fins als disset anys i, igual que el Lluís, vaig fer el preuniversitari a Barcelona. Quan jo estava cursant primer de Dret, el Lluís començava el PREU. Ell primer va viure a casa de la seva àvia materna, la padrineta, com l'anomenava ell, al carrer Indústria. Passava força gana, perquè ella no li donava prou menjar, i ens va demanar de venir a dinar amb nosaltres, amb el Ponç Feliu i jo, al menjador universitari, que era al passeig de Gràcia; però com que era només per a universitaris, i ell feia el PREU, l'esperàvem a la porta i entràvem els tres junts, amb el Lluís al mig, per si ens demanaven el carnet, o bé, el Ponç i jo l'ensenyàvem i ell quedava dissimulat. Era l'única manera que el pobre mengés alguna cosa.

Al principi, quan vam arribar a Barcelona, vam constituir un grup integrat pels nois que veníem de diferents pobles de Girona, entre d'altres coses, perquè ens sentíem diferents dels nois de la gran ciutat. No anàvem vestits com ells, ni parlàvem com ells, ni semblàvem tan alts, ni tan rossos ni tan guapos... Consegüentment, havíem de fer pinya entre nosaltres per donar-nos suport i protegir-nos.

Després del preuniversitari, el Lluís va començar a estudiar per ser enginyer, m'imagino que per pressions familiars, i va ser un desastre. Es passava més temps al cinema que estudiant. La veritat és que ho teníem tot organitzat per no aplicar-nos. Hi havia a prop dos cinemes que canviaven la programació cada dos jornades, de tal forma que podíem anar un dia a l'un i un dia a l'altre, i pagant una misèria; els dissabtes i els diumenges empalmàvem amb el futbol i anàvem al camp del Barça.

La pensió on vivia el Lluís era xauxa, ja que hi havia diversos joves amb moltes ganes de passar-ho bé i poca predisposició per dedicar-se a aprendre. A més, l'avi de la família d'aquesta casa era molt afeccionat a les cartes i esperava que a la nit arribessin els estudiants per jugar-hi amb ells.

A uns cinquanta metres de la pensió del Lluís, i a uns cent de la meua, hi havia un restaurant anomenat L'Únic, que era el nostre centre de reunió. Menjàvem allí i, a vegades, ens quedàvem xerrant o mirant partits de futbol a la tele fins a les tantes de la nit. En aquest local, prenies el que volies i, quan te n'anaves, hi havia un senyor a la porta que et preguntava què havies consumit, i li ho pagaves. Moltes vegades nosaltres li dèiem que no havíem demanat res. Érem conscients que sabia que l'enganyàvem, i que més que prendre-li el pèl nosaltres, ell, amb aquesta actitud, contribuïa a la formació universitària del país [rialles], perquè si no, no s'entén...

Al restaurant coincidíem amb jugadors del segon equip del Barça, que abans es coneixia com a Condal, perquè el Nou Camp era a prop, i ens vam fer amics d'alguns d'ells, amb la qual cosa accedíem de franc al recinte esportiu. Així que teníem el cap de setmana solucionat amb el futbol. També anàvem al teatre, a l'anomenada claca, que consistia a entrar sense pagar, a canvi que un senyor ens col·loqués al galliner i nosaltres aplaudíssim quan ell ens ho indiqués.

Teníem tant pocs diners, que a tot arreu anàvem a peu, perquè no en teníem ni per al bitllet del metro. Amb la quantitat que ens enviaven des de casa, no arribàvem a finals de mes, i havíem de menjar poc per allargar els recursos al màxim. Compràvem els tiquets del menjador universitari per a tot el mes i, quan érem als últims dies, com que ja no teníem ni un duro, veníem els que ens quedaven. Era molt dur, però érem joves i llavors ho resisteixes tot.

Quan vam arribar a Barcelona, no estàvem polititzats, parlàvem poquíssim de política. Una de les nostres discussions filosòfiques girava a l'entorn de la famosa taula de Porrera, la Manola, per saber si era veritat que es movia sola, o la feia moure algú [rialles]. Aquesta era una de les nostres preocupacions, fins al punt que, en una ocasió, vam anar cinc nois a aquest poble del Priorat, a casa de la mare del Lluís i, com que tots havíem sentit parlar d'aquesta taula, perquè era un tema que tenia *morbo*, li vam demanar que ens l'ensenyés, perquè havia arribat el moment de saber si tot allò que ens havien explicat era veritat. El Lluís va cridar un senyor, que era l'amo de la taula, i ens la va dur a casa. Podeu imaginar-vos, cinc joves de divuit anys amb les mans a sobre d'aquest objecte, i fent bromes! De sobte, la taula va començar a moure's i a respondre a les nostres ordres i les nostres preguntes. Jo, per exemple, li vaig demanar el número de carnet de la facultat i me'l va endevenir.

Un dia, el Ponç Feliu, el Lluís i jo vam decidir plantejar un repte als companys de la universitat. Els vam comentar l'afer de la taula i ens van prendre per bojos. Nosaltres insistíem i els vam proposar que es juguessin el que volguessin, que nosaltres els demostràrem que anava de debò. Vam recollir unes 14.000 pessetes en apostes, que per a l'època eren moltíssims diners, i nosaltres mai no havíem tingut una quantitat semblant a les nostres mans, així que pensàvem que érem rics. Els col·legues ens havien donat els diners pensant que perdríem i els els hauríem de tornar. Com que el Lluís no tenia autoritat suficient perquè ens ensenyessin la taula, va telefonar a la seva mare des d'una cabina per exposar-li els plans. Encara em sembla sentir els crits de la senyora Maria a través de l'auricular!: "Lluís, fa poc que ets a Barcelona i ja m'has armat un merder... Tota la gent de la facultat cap a Porrera. Què t'has cregut?", li va retreure. Quina vergonya vam passar quan vam haver de tornar tots aquells diners...

El Lluís va seguir els dos primers cursos d'Enginyeria, però no li agradava, i va començar Econòmiques, en un moment en què aquesta facultat estava molt polititzada, just quan ell també començava a ser més sensible per aquests temes i a tenir idees com les que manté a l'actualitat.

Poc després, sortint una nit de *L'Únic*, el Lluís va venir amb mi i amb el Ponç fins a la nostra pensió i en arribar, ens va co-

municar: «He d'anar a fer una prova per cantar amb Els Setze Jutges'. Jo li vaig contestar: "Hòstia, Lluís, la teva mare et tirarà els plats pel cap... Li ho diràs?". Ella volia que fes una carrera important, com Enginyeria o Econòmiques, i ell va i decideix fer una prova per entrar als Setze Jutges per cantar...

Jo vaig ser dels qui, al principi, li va desaconsellar que fos cantant, perquè vaig pensar que la senyora Maria li llançaria el piano al cap».

Els Setze Jutges

Lluís Llach es va posar en contacte amb *Els Setze Jutges* gràcies a un amic. A ell mai se li hauria ocorregut pensar a ser cantant o concertista, i menys encara, cantautor. Lluís Zayas és el nom de qui va tenir la brillant idea, un bon dia de l'any 1967, d'empènyer cap a aquesta opció un ofuscat Lluís, apassionat per la música, però molt pressionat per les expectatives que tenia posades en ell la Maria, la seva mare.

«Vaig conèixer el Lluís a través de la meva cosina Georgina, l'any 1963. La família d'ella i la del Lluís passaven les vacances a l'Escala, i jo vaig anar amb ells un parell de setmanes, durant dos o tres estius. Allí vam establir una bona relació entre tots dos.

Érem adolescents i fèiem allò que es propi en aquesta edat: divertir-nos a la platja amb els amics i anar a ballar. Recordo alguna borratxera amb el Lluís, agafant-nos tots dos i lamentant-nos: "Això és un desastre, no lligarem mai; aquesta vida és difícilíssima...", murmuràvem.

El Lluís estava molt "enganxat" a la música. Passava moltes tardes tocant el piano en una habitació molt petita de casa seva, a Verges, on hi cabia l'instrument i poca cosa més. El fet que el Lluís compongués cançons, va fer que m'interessés molt per ell.

Sobretot improvisava al piano, i amb quinze o setze anys, ja tocava "L'estaca" i tenia melodies pròpies, tant per a aquest instrument com per a guitarra.

Encara que la nostra amistat arrenca aquí, la nostra relació es consolidà a Barcelona, a l'entorn de 1965. Els caps de setmana que ell no anava a Verges, els passava a casa meua i, normalment, els meus pares marxaven, ja que s'ho combinaven

perquè poguéssim quedar-nos nosaltres dos sols. Llavors teníem uns setze anys i parlàvem molt dels temes típics d'aquestes edats, com la vida, la presència de la mort, el nostre futur..., que solen angoixar els adolescents quan s'adonen que estan a punt de fer-se adults i d'entrar al món "real". I també de la música. Com que nosaltres no teníem piano, ell duia la guitarra. El nostre temps es repartia en tres activitats bàsiques: parlar, escoltar la música que ell interpretava i anar a concerts. Anàvem molt al Palau de la Música, sobretot a audicions de gospel americana. Va ser un període, el dels anys 1965-1966, en què van actuar a Barcelona personatges com Ella Fitzgerald, amb l'orquestra de Duke Ellington, Mahalia Jackson i diferents grups d'espirituals negres...

Ell va quedar atrapat per Mahalia Jackson i els espirituals..., perquè era una artista molt autèntica, i el va impactar; sentíem que, més que cantar bé, entonava de veritat. El Lluís, d'adolescent, quan interpretava s'acompanyava amb la veu, però no amb una lletra escrita, estructurada, sinó que feia servir paraules soltes que li inspirava la música i creava diferents sorolls; aquesta manera de cantar ell l'anomenava "cantar en monstre".

L'any que vam compartir tants caps de setmana, jo sempre li insistia que havia de compondre i cantar per a la gent, però ell tenia molta por per diverses raons. Argumentava que ell ho feia per a si mateix i que no tenia per què fer-ho per als altres. Jo li replicava que aquest do l'havia d'expressar públicament. Aquí hi havia un punt de fricció entre nosaltres, perquè teníem opinions diferents.

L'any 1967, era conscient que el Lluís parlava molt amb la Georgina sobre la cançó francesa i jo ja coneixia l'existència dels Setze Judges, i també sabia que Josep Maria Espinàs n'era un dels fundadors; llavors, em vaig preocupar de localitzar-lo. Com que, Espinàs ja tenia al carrer Tuset, una escola de relacions públiques, anomenada *Nuevo Estudio*, li vaig trucar a allí, li vaig comentar que tenia un amic que cantava molt bé, i volia saber si li podien fer una prova perquè entrés al seu grup; tot això, evidentment, sense que se n'assabentés el Lluís. I, efectivament, el van citar un dia i una hora, al local conegut com *La Cova del Drac*. Quan li vaig comentar al Lluís, es va morir de por i em va dir de tot, però bé, hi havia el compromís d'anar-hi i el va complir.

Per a la prova, es va preparar “L'estaca”, en la seva versió preliminar, i alguna cosa més. El Lluís tenia molts dubtes, fins l'últim minut no sabia si anar-hi o no. Li vaig assegurar que s'havia de presentar, i que jo l'hi acompanyaria. Ell em va respondre que preferia anar-hi sol i decidir, un cop allí, si hi entrava o no; així que, finalment va acceptar, i va fer la prova.

Després d'aquell dia, no acabaven d'arribar notícies dels Setze Jutges i em torturava amb retrets del tipus: “ho veus, te n'adones?, això m'ha fet molt de mal, no em portarà enlloc; no t'hauria hagut de fer cas”. I jo, aguantant la tempesta, perquè no en vam saber res fins passat un mes, aproximadament, quan el van telefonar per demanar-li si es volia preparar unes cançons, per actuar davant d'uns quants personatges importants de la cultura catalana. Més tard, van venir els seus primers concerts i l'enregistrament del seu primer disc, “Que feliç era mare”.

El Lluís li tenia un amor immens a la seva mare, i diria que un gran respecte pel seu pare, que era un senyor molt seriós, malgrat que la seva dona tenia poder sobre ell; la mare era la persona de la família amb autoritat.

Alhora vivia una dicotomia entre la música, que era la seva passió real, i tot allò que la seva mare esperava d'ell, que era la realització d'una carrera, i no pas que cantés. Quan va començar a actuar em va declarar/dir: “És que si això funciona, la meva mare no m'ho perdonarà mai”. I jo li vaig respondre: “Lluís, si tot va bé, ella serà la primera fan de la teva carrera musical”. I així va ser.

La veritat és que Els Setze Jutges van començar a dimensionar-se quan van entrar nous valors, com el Lluís, que eren veritables músics, perquè els fundadors, en realitat, eren agitadors culturals que feien de músics. La darrera fornada va ser la que va donar força a la Nova Cançó.

Per al Lluís, la Nova Cançó, per bé que el va ajudar, d'alguna manera també el va limitar, perquè havia de concebre unes lletres amb un missatge concret, molt relacionades amb el moment històric que estava vivint. Per això van tenir tanta força cançons com “L'estaca”. Amb el temps, el Lluís va tornar a la música, al seu punt de partida, que no era posar música als textos, sinó a l'inrevés, ell hi posava lletra a la música. Per aquest motiu, quan madura com a persona i com a artista, cap a mit-

jans dels anys setanta, s'inclina per un concepte més melòdic de la cançó.

Quan el Lluís va enregistrar el seu primer disc i va començar a oferir concerts, ens vam deixar de veure, cosa normal, perquè ell va encetar una època importantíssima de la seva vida.

Entrar als Setze Jutges li va donar una gran empenta, perquè el va posar en contacte amb gent adulta, molt polititzada, molt progressista i molt catalanista. Amb ells, va configurar la seva pròpia ideologia, i es va definir clarament contra la dictadura i a favor de les llibertats».

El judici

«Quan estava tot sol amb la mare / a l'hivern a la vora del foc / d'una antiga casa catalana / en un poble petit i polsós / que feliç era, mare, / que feliç era jo».

(“Que feliç era mare”, L. L./Josep Maria Llach)

El jove Lluís Llach, amb la seva guitarra a l'esquena, entra a la Cova del Drac, situada al carrer Tuset de Barcelona. Abans de donar aquest pas ha dubtat molt, la tímidesa i la por li dificulten prendre la decisió. Li ve de gust pertànyer als Setze Jutges? Ell els pot interessar? Realment, sotmetre la teva passió, en aquest cas la cançó, a una mena d'examen, imposa. I el Lluís, com assegura tothom, a més, és molt tímid.

Durant la seva primera visita a La Cova del Drac, Roser Domingo, col·laboradora del local i de l'editora de discos Concèntric, li va enregistrar una petita maqueta amb els seus famosos refilets “monstre” i temps després –una eternitat, como ha recordat Lluís Zayas, per al noi de Verges– va rebra una trucada del mateix Josep Maria Espinàs amb què li demanava que preparés algunes adaptacions de la Baez o del Brassens per actuar novament a la Cova, aquesta vegada davant d'un públic selecte que valoraria les seves aptituds. El Lluís, en canvi, va optar per una de les seves pròpies cançons.

«Abans d'acceptar un nou *judge*, l'havíem d'escoltar –apuntava el traspasat Miquel Porter des de l'emissora Catalunya Cultura, concretament des del programa *Un 22 de març a Terrassa*, que va dirigir Miquel Murga, el 2003–. Els Setze Jutges estaven

en plena vigència i hi havia molta gent jove que volia integrar-se al grup. D'altra banda, la Cançó estava evolucionant molt ràpidament i no totes les propostes connectaven amb la nostra filosofia; així que Serrahima, Espinàs i alguns més, solien organitzar audicions per valorar col·lectivament els candidats. Lluís Llach ens va entusiasmar molt perquè aportava un aire fresc i diferent».

En aquella prova, juntament amb ell, s'hi presentava un altre noi, Pere Tàpies. Així explicava aquest últim aquella experiència, també a Catalunya Cultura, i en el mateix programa:

«El Llach i jo vam coincidir en una d'aquestes vetllades del que llavors ja era un grup d'elit de la Cançó, Els Setze Jutges. Era un d'aquests exàmens que s'efectuaven per entrar-hi. Hi érem només ell i jo, dos candidats per guanyar una de les places. Ell va interpretar "En Quitero", un tema afrancesat, i ben aviat vaig considerar que la meva possibilitat d'accedir als Jutges estava perduda. La meua carrera es va desenvolupar per altres camins...».

Lluís Llach es convertiria en el *jutge* número setze, l'últim de tots. Una mica abans, s'hi havien incorporat Maria del Mar Bonet i Rafael Subirachs, procedents, ella del folklore musical de Mallorca, i ell, de la música clàssica. Poc a poc, el grup dels Setze Jutges va aconseguir allò que s'havia proposat amb el seu naixement: tenir representants musicals dels diferents estils entre els seus membres.

Com un arbre nu

El Lluís compagina les seves primeres vivències als Setze Jutges amb els seus estudis a la Facultat d'Econòmiques, a Barcelona. En aquell moment, l'incipient cantautor era com un arbre nu que ho absorbia tot.

Com ja hem dit, tant Els Setze Jutges com els nous amics que va fer a la Universitat, van determinar profundament el camí que va prendre a partir de llavors. Començava a néixer el mite Lluís Llach.

«La Facultat d'Econòmiques era extraordinària, ideològicament d'esquerres, i el bar era el millor que tenia –ens conta Lluís Llach–. Per allí hi circulaven personatges que actualment són importants, com Fabià Estapé, Joan Hortalà, sociòlegs... Era

un centre molt interessant, perquè els primers anys va ser molt humanista. L'anàlisi econòmica i l'estudi dels sistemes el feien professors antifranquistes, i nosaltres, per bé que no procedíem d'una educació marxista, sí que en teníem la voluntat, malgrat que a mi sempre m'havia atret més l'anarquisme. El nostre cervell aprenia a funcionar amb coordenades marxistes, que era una cosa fantàstica, perquè, en el fons, t'ensenyaven els mecanismes de l'explotació i, després, tu feies el que volies. Si t'agradava aquest sistema, collonut, i si no, tenies tota l'argumentació preparada per disparar [rialles].

Sempre remarco que vaig arribar a tenir consciència social gràcies a l'olla de pressió en la qual estudiava, que era la Facultat d'Econòmiques, i vaig descobrir la consciència nacional gràcies a una altra olla de pressió, Els Setze Jutges. De fet, el primer disc el vaig editar amb cançons com "Que feliç era mare", "El parc", "En Quitero" i "La barca", però en el segon, ja hi ha el tema titulat "La meva terra" i, en el tercer, "L'estaca".

D'altra banda, en aquesta facultat vaig gaudir d'amics meravellousos, que em van ajudar moltíssim, que em van educar i que em van fer sortir del meu món massa escolàstic, encara que jo ja era terreny ben adobat. Em refereixo a Lluís Boada, Antoni Castells, Toni Cano, i molts més que ara no anomeno. Jo ja començava a ser cantant, i sospito que ells sabien que si m'encaminaven d'una manera determinada, les meves cançons serien millors, des d'un punt de vista no únicament estètic, sinó ètic.

Amb Toni Castells mantenia converses fantàstiques. Per exemple, hi ha una cosa que moltes persones atribuiran a la meva vida sexual, i és l'ús del gènere neutre en els temes d'amor. He de manifestar, encara que pugui quedar malament, perquè sembla que em faci el "progre", que això era fruit de disquisicions absolutament ideològiques, no de vivències personals. En les nostres discussions ens plantejàvem com la cançó, com a mitjà de comunicació, podia arribar al màxim de gent; defensàvem que fos un element de lluita, i ens preocupava com ho podíem aconseguir sense marginar ningú.

En aquelles universitats postmaig del 68, es va viure una època de revolució familiar, més que no pas sexual. Ens inquietava molt l'estructura familiar, perquè consideràvem que era la columna vertebral d'un sistema que no ens agradava, ja que hi

havien incidit de manera espantosa l'Església i la dictadura. En aquest context, nosaltres pensàvem que si fèiem cançó de lluita, no podíem discriminar la gent gran, ni els joves ni el gènere femení. Aquesta és l'autèntica raó de la utilització del neutre. Després, he vist que aquesta consideració va ser una sort immensa, perquè em va permetre concebre cançons per als homosexuals, cosa que en aquella època no es feia, o per a les àvies enamorades de nois de vint anys, o sobre nois enamorats de cabres [rialles]. Tot això ho descobria quasi col·lectivament, per això tinc lletres en les quals els meus amics m'ajudaven. I qui més ho havia fet és Toni Castells, de qui no faré públiques gaires coses, no fos cas que, ara que té responsabilitats polítiques importants, se n'avergonyeixi [rialles].

La veritat és que jo no volia ser cantant, mai no he tingut aquesta vocació i, per tant, no hi havia cap tipus de megalomania. Estava obert a tot, i tot allò que el meu sentit comú ho donés per bo, jo ho acceptava, i quan em deia no, doncs era no. Això va provocar que el meu aprenentatge –no sé si amb resultats bons o dolents– fos rapidíssim i assolit amb una mena de naturalitat i de tranquil·litat fastuoses.

Com molts altres exiliats empordanesos, sempre hi havia alguna família que t'acollia, i a mi em va passar amb els Castells. La mama del Toni era la meva segona mare, tot i que ara no ens veiem gaire. Em preparava uns plats de carxofes arrebossades boníssims, i era una senyora molt progressista, casada amb un metge, com el meu pare. A més, jo amb ells m'hi trobava molt bé, perquè eren l'antítesi de la meva família. Ella era una persona que ho qüestionava tot des d'una visió d'esquerres. M'imagino que avui dia li deu dir al seu fill que és una mica carca, i això és fantàstic!

Poder gaudir d'aquests ambients els anys 1970 i 1971 em va anar molt bé, perquè em van enriquir moltíssim; em propiciaven la humilitat de comportar-me com una esponja i, al mateix temps, no creure'm que el fet que jo fos cantant, era res especial. Anava cada dia a la universitat i ho vivia tot amb molta naturalitat.

Tot això es va trencar quan em van començar a prohibir actuacions. Si no hagués estat així, suposo que hauria acabat amb un fracàs estudiantil, perquè ja no aprovava res. Per a mi era prioritari anar a cantar i salvar el país [rialles], i ho portava molt

bé. Els meus amics també estaven orgullosos que jo fos famós i em perseguissin pel carrer amb el crit de “Visca Catalunya!”.

Vaig tenir la sort de no allunyar-me dels meus amics de Verges, perquè ells també eren universitaris; tots estàvem dins d'un cercle de “pijos de poble”, menys el Ponç Nin, que només va fer fins al PREU i després es va dedicar a fer de pagès. I que consti que els seus pares, amb una gran generositat, perquè treballaven moltíssim i no tenien gaire patrimoni, li ho van proposar, però ell va dir que no, que ell el que volia era ser pagès; evidentment, és un cas excepcional de vocació.

En tot cas, la convivència amb els meus amics Castells i Cano era diària, així que, potser en aquesta època, em vaig separar una mica dels meus amics del poble. A més, tenia Els Setze Jutges, i em vaig fer molt amic d'una *jutgessa* anomenada Maria Amèlia Pedrerol, i de la seva família».

L'Antoni Castells, conseller d'Economia de la Generalitat de Catalunya, durant el govern de Pasqual Maragall, va conèixer Lluís Llach l'any 1967, mentre ambdós cursaven primer d'Econòmiques a la Universitat de Barcelona.

«Jo començava primer quan el Lluís va entrar a fer aquesta carrera, després d'haver abandonat Enginyeria, de la qual havia seguit dos cursos, per tant, és dos anys més gran que jo. Llavors ell ja havia publicat algun disc, com *Que feliç era mare*, i estava emprenent la seva aventura com a cantautor, convertit en el darrer membre dels Setze Jutges.

En aquells temps, la universitat estava molt polititzada, en plena convulsió, i el moviment estudiantil era potent. Ens vam fer molt amics i els dos vam participar molt activament en aquesta moguda. Venia sovint a dinar a casa meva i va caure molt bé en el meu cercle familiar; la meva mare se l'estimava molt, i els meus germans, també. Era relativament tímid, però amb molt de caràcter; tenia una personalitat forta, irònica i sensible a la vegada, i començava a adquirir un compromís polític.

El curs 1967/1968, el de la nostra coneixença, va ser el darrer del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de Barcelona (SDEUB), que va tenir molta influència. Un any abans, s'havia promogut la “Caputxinada” i, aquell curs, encara hi havia interaccions entre les anomenades Deu, que eren les deu forces polítiques d'esquerres. Més tard, va haver-hi un fraccionament polític entre elles, com va ser el cas del Partit So-

cialista Unificat de Catalunya (PSUC) o el del Front Obrer de Catalunya (FOC).

Per aquells dies, vaig ser escollit delegat del grup, i el Lluís estava amb mi, amb gent d'esquerres molt polititzada que es movia entre el PSUC i encara més a la seva esquerra. En aquesta època, es van produir els famosos tancaments de les facultats i fins i tot jo vaig estar expedientat.

Durant el curs 1968/1969 vam constituir l'organització Unió d'Estudiants Revolucionaris (UER), de la qual formàvem part tots dos. Aquí va ser quan ell va començar a militar d'una manera més decidida. Una de les contribucions que feia era traslladar contínuament gent amb el seu cotxe –em sembla que era un 600 vermell– per repartir octavetes o portar els seus companys a reunions diverses; però bé, la UER només va durar quatre mesos.

Eren temps en què sovint se suspenien les classes o es tancaven les facultats, i els dos teníem assignatures que ens interessaven, però no les podíem estudiar pels motius esmentats. Una d'aquestes matèries era la de càlcul matemàtic. Jo li tenia confiança a un professor alemany, Norbert Pfeiffer, de l'escola on jo havia anat de petit, i li vam demanar que ens fes classes particulars, lliçons que sovint ens impartia al mateix col·legi on treballava. Hi havia alumnes que es tornaven bojós quan veien el Lluís per allí. Altres vegades, a l'estiu, ens feia docència a la casa que ell tenia a Teià, a prop de l'estació d'Ocata. Ens anava bé d'anar-hi perquè els meus pares estiuaven per aquella zona, a Premià de Mar. A voltes, quan acabàvem, jugàvem al ping-pong amb el Pfeiffer, a qui també li agradava molt.

En d'altres ocasions marxàvem a Verges a passar tres o quatre dies. Un cop, sent allí, vam anar a una discoteca de l'Escola amb una colla d'amics, i a un d'ells no se li va ocórrer res més que demanar-li al disc-jockey que hi posés la cançó "Temps i temps"; el pobre Lluís no sabia on amagar-se.

Amb relació al meu pare, ens va succeir una anècdota molt simpàtica. Vam anar un diumenge al matí a un recital de Cançó catalana que presentava el Salvador Escamilla, a la plaça de toros de Les Arenes, a Barcelona. Com que va fallar un dels cantants programats, l'Escamilla li va sol·licitar al Lluís que actués en el seu lloc, i aquest hi va accedir. Fou un èxit espectacular i,

en acabar, va haver de signar autògrafs aprofitant el paper del receptari del meu pare, que el portava a sobre, perquè el Lluís no tenia a mà cap altra cosa on poder signar.

Al principi de la seva carrera, vam fer junts les lletres de moltes cançons. El Lluís tenia una gran facilitat per a la composició musical, però no per a escriure. Feia melodies en l'idioma "monstre", com ell ho anomenava –volia dir, sense lletra–, i llavors, sobre aquella base musical, jo creava una poesia i la hi ensenyava quan la tenia mig feta. La comentàvem, la refèiem i acabava sortint-ne una cançó. Alguns títols que van sorgir d'aquesta manera van ser: "Jo també he dormit a l'alba", "Somni", "Despertar" o "Damunt d'aquesta terra". Més tard, vaig descobrir que totes tenen en comú una estranya relació onírica; segurament que en mi sempre hi ha hagut una doble personalitat, a més de la vessant política [rialles].

Moltes vegades treballàvem a casa dels meus pares, encara que d'altres, per raons polítiques, passava temporades a la vivenda d'uns oncles meus, on hi havia un piano que el Lluís feia servir.

De tota manera, ell no era gens zelós amb la seva obra i era molt fàcil el treball conjunt, sense oblidar que no es tractava d'una relació professional. Res més lluny de la realitat, era una cosa molt natural. Tampoc ha estat mai cap secret, el mateix Lluís ho ha comentat quan li ho han preguntat.

D'altra banda, el Lluís va deixar definitivament els estudis en aquella època, suposo que com a conseqüència directa del fet que ja tenia una claríssima vocació musical, i aquesta faceta es va convertir en una professió que li exigia molt. Va ser llavors quan ens vam anar veient més de tant en tant.

Han passat els anys, però el Lluís segueix sent el mateix de sempre, malgrat que la visió pública de la persona hagi canviat moltíssim, però, quan estem els dos sols, ens sentim molt còmodes i hi ha molta comunicació, com si no hagués transcorregut el temps. M'imagino que quan les amistats arrelen de debò, sempre propicien aquesta facilitat en el retrobament.

Políticament, el Lluís s'ha convertit en un símbol, cosa que no em sorprèn perquè vaig viure la seva politització en primera fila. I està molt bé, perquè els països sempre necessiten símbols, i ell n'és un, amb el qual jo em sento molt identificat.

Alhora, seguim compartint aspectes essencials, com són els ideals d'esquerra i l'amor al nostre país.

El Lluís és un símbol de l'esquerra nacionalista, perquè, a més, té un caràcter com el dels catalans, i no parlem dels empordanesos! És molt pragmàtic i realista, sempre disposat a pactar, a no tirar la casa per la finestra, i amb un punt de compromís i sentit del deure molt importants. Per tant, hi ha coses en les quals no es pot transigir i, en el fet de ser-ne conseqüent, hi ha una mica d'heroisme.

Coincideixo molt amb ell en la seva visió de com convertir en una acció positiva el viatge cap a la utopia. Mentre avances cap a ella, és millor anar canviant la realitat. En aquest sentit, és bastant llibertari, de fet, diria que tots els catalans ho som una mica, perquè l'Estat espanyol mai no ens ha tractat gaire bé. El Lluís sempre té un pic d'inconformisme i d'esperit lliure, però damunt de qualsevol lligam. Per aquest motiu, fins i tot les seves opcions ideològiques, les exerceix amb total llibertat, i mai no s'aferra ni a les consignes ni a les conveniències del moment. Un exemple del que explico fóra la constitució del Govern d'esquerres de Catalunya, el tripartit, el 2003. Ell va fer unes declaracions amb què afirmava que fóra incompreensible que podent-se fer, no es fes. Aquestes paraules van molestar molts militants de Convergència i Unió (CiU), i catalanistes i nacionalistes. Va ser decisiu que el Lluís asseverés que calia pactar amb l'esquerra. Mai no ha estat un home curt de mires.

Si hagués de descriure el Lluís amb adjectius, el definiria com una persona pròxima, irònica, tendra, amb una gran fermesa davant de temes profunds. Apuntaria que la seva ironia amaga contradiccions, cosa lògica, només faltaria que no en tingués. Penso que també és com una mena d'autodefensa, perquè, en el fons, tots estem sempre a la defensiva, encara que més val emprar la ironia, que altres armes, perquè és menys agressiva».

Els novíssims de la Cançó

Un peça important en aquest viatge cap a la professionalització musical de Lluís Llach va ser la discogràfica Concèntric, que li va permetre enregistrar les seves primeres cançons, per posar-les a l'abast del gran públic. L'escriptor Josep Maria Espinàs, un dels fundadors dels Setze Jutges, va col·laborar amb

aquest segell discogràfic, que el 1965 va crear l'empresari Ermengol Passola. Malgrat el temps transcorregut, Espinàs conserva intactes els records d'aquesta història.

«La discogràfica Concèntric va néixer l'any 1965 de la mà d'Ermengol Passola, poc després que comencés a funcionar Edigsa, que va ser la primera empresa editora de discos en català. A Passola, li semblava que hi havia una aturada i que es produïen pocs discos i, políticament, allò que importava era, no només publicar nous treballs, sinó ampliar el moviment, fins i tot, amb el risc que, amb aquest objectiu, sortissin discos al mercat que no fossin prou bons; calia donar la imatge de molta activitat, que s'editava molt en català.

El meu paper a Concèntric va ser només de col·laborador, qui se la va jugar econòmicament parlant va ser en Passola, tal com va fer amb La Cova del Drac. A mi, em va demanar que l'ajudés, i l'assessorava en l'àmbit lingüístic i fonètic, mentre es duïen a terme els enregistraments, i tenia cura, a més, del producte final. Els responsables musicals eren el pianista Francesc Burrull i altres professionals. Tot i que editava en català, Concèntric era independent d'Edigsa. De fet, va sorgir amb una certa oposició, pel que fa a la filosofia del mercat.

La Cova del Drac va néixer el juny de 1965, també com a plataforma de difusió d'una llengua i de la llibertat. Ermengol Passola va tenir la idea d'obrir un local, i el va muntar per la zona on aquells moments se situava la modernitat, al carrer de Tuset de Barcelona, en lloc de triar el centre de la ciutat, per fugir del que era més pintoresc o folklòric.

En qualsevol cas, la millor iniciativa de Passola va ser la d'invertir els diners que havia guanyat en el seu negoci de mobles –els famosos Mobles Maldà–, en iniciatives de suport a la cultura catalana, en comptes de comprar un pis per a la seva nombrosa; cosa que encara no se li ha reconegut. Sempre es considera l'expressió burgès català de manera despectiva, quan, en realitat, era un individu que es llevava molt aviat, anava a la fàbrica, treballava, tenia obrers, telers... i feia funcionar el país. Ermengol Passola i altres, a l'època franquista, es van jugar la vida, els diners i la presó, si era necessari, i duïen corbata.

A La Cova del Drac, cal parlar clar d'una vegada per totes, Els Setze Jutges no organitzàvem proves ni res de semblant; a voltes, escoltàvem algun noi nou a la casa del Serrahima, per

exemple, però no hi havia un local per fer exàmens ni teníem cap tribunal.

Els requeriments per incorporar-se a aquest grup eren molt clars: que un mateix s'escriuís les lletres de les cançons, ja que es tractava de crear un gènere de cançó nou, a l'estil del que ja hi havia a França o a Itàlia, amb un mínim de qualitat per interpretar-les en un escenari.

A vegades, ens havíem trobat amb algú que havia concebut el text d'un tema endut per l'entusiasme comunicatiu, però sense qualitat, i li havíem d'aconsellar que s'esperés una mica; només aprofitàvem de debò els que tenien talent. Quan m'avisaven que hi havia un noi nou que volia mostrar-nos les seves cançons, mai hi vaig anar amb actitud de jutge inquisidor. Jo hi assistia a escoltar, amb ganes de trobar persones motivades per tal que fóssim més cada vegada. L'esperit era molt constructiu, ja que el que intentàvem era refermar una causa.

Lluís Llach sí que es va presentar a La Cova del Drac perquè l'atenguéssim, i va ser a partir d'aquest fet que s'ha forjat la idea que aquell local el teníem com una mena de tribunal, cosa falsa. A Serrat, per exemple, el vaig rebre al pis del Serrahima o al de Martí Llauredó, no ho recordo amb exactitud.

Roser Domingo, que treballava per a Concèntric, li va dir al Lluís que passés per La Cova del Drac, per enregistrar una cinta, i després el vam escoltar l'Ermengol i jo. Ambdós vam pensar que tenia una veu extraordinària, que podia ser un *judge*, i el vam tornar a citar a La Cova perquè interpretés allí mateix unes cançons davant nostre.

Jo el vaig conèixer personalment abans que sortís a cantar. Tenia tres cançons, i la Roser li va comentar que tornés quan tingués un tema més, ja que els discos n'inclouïen quatre.

Llach era un bon exemple de l'equilibri que sorgeix entre la timidesa i la seguretat, una seguretat necessària i inconscient, perquè, si no, no s'hauria atrevit a venir. Aquesta inconsciència és bona, perquè l'excés de seguretat a vegades dóna resultats grotescs. Després, a la pràctica, es movia amb apocament i desconfiança, però també s'ha exagerat una mica sobre la seva timidesa.

Les cançons que va cantar aquella nit a La Cova del Drac eren senzilles, però les va expressar amb capacitat d'emoció i de comunicació notables.

Mentre vam formar part dels Setze Jutges només ens trobàvem per cantar; abans i després, cadascú feia la seva vida, perquè no érem un grup professional. Ens telefonaven el Miquel o el Josep Porter, que feien el paper de representants, ens anunciaven on era l'actuació, i ens reuníem.

El Lluís va tardar poc a fer actuacions en directe, tant aviat com va tenir les quatre cançons preceptives per enregistrar un disc, encara que vam haver d'estar una mica a sobre d'ell, perquè vèiem que era un artista amb grans qualitats.

El moviment de la Cançó era bastant antivedet i sortíem a l'escenari tots junts. Ens asseiem en cadires i anàvem cantant tres cançons cadascú. Mentre actuava un, la resta l'escoltàvem; cosa que em sembla una lliçó de civisme i de respecte».

Un 22 de març a Terrassa

El Lluís rememora el dia en què, mentre era en ple enregistrament del seu primer *Extended Play* (EP), va anar a visitar-lo Josep Porter per demanar-li que actués en directe amb Els Setze Jutges.

«Li vaig dir que ni parlar-ne... [rialles]. I cada dia venia el pobre a trobar-me al bar que hi havia al costat de la meva pensió, a *L'Únic*, on jo passava llargues estones, per intentar convèncer-me, però jo m'hi continuava negant, li assegurava que gravaria discos, però que d'actuar, res de res; fins al cap de cinc o sis mesos, que es va sortir amb la seva i vaig debutar a Terrassa un 22 de març de 1967. Recordo que a les sis del matí em van despertar els meus companys de la pensió, perquè a les vuit tenia el recital, però era a les vuit de la nit!

Hi vam actuar cinc membres dels Jutges: tres joves, Maria Amèlia Pedrerol, que tenia una veu preciosa; Martí Llauredó, amb uns poemes de Joan Salvat-Papasseit musicats meravellósament, jo, i dos veterans, Miquel Porter i Delfí Abella, un era un boig divertit, i l'altre un psiquiatra seriós i lògic.

Vam posar quatre cadires a l'escenari; quatre s'asseien i un cantava. Jo estava tan atemorit que no volia sortir, i el Martí Llauredó va haver-me de donar una empenta perquè trepitgés l'escenari.

Primer va ser el torn del Miquel, que tenia molts dots per a la paraula; després, un dels joves, per donar la sensació que

cantar en català no era només coses d'adults, i li va tocar al Llauradó; tot seguit, una noia, la Pedrerol, al seu darrere, el Delfí Abella i, per últim, el nou *jutge*, la sorpresa.

Estava molt nerviós. M'amagava darrere de la guitarra com podia, i vaig posar el peu a la cadira de tal manera que em vibrava la veu de tant com em tremolava la cama. Entre el públic, tenia els meus amics que m'animaven. Va ser tota una experiència».

Aquell jove que el va empènyer perquè sortís a cantar, Martí Llauradó, defineix l'inexpert Llach com «un noi molt tímid i sorneguer. Però ens divertíem molt; normalment sempre hi havia bon ambient. El Lluís va estar vivint a casa meua una mica després que arribés a Barcelona. En aquell temps, el meu pis sempre estava ple de gent. Enric Barbat, per exemple, també hi va residir.

El Lluís va venir amb la seva mare, perquè ella volia comprovar on anava a parar el seu fill. Hi habitava la meua *tata*, Presentación Gimeno, que era com una capitana que ens controlava a tots.

Em va cuidar des del dia que vaig venir a aquest món. Encara que no ens treia la mirada de sobre, era molt tendra, ens tractava com els seus fills, i era molt divertida. A nosaltres ens engrescava fer-la enrabiada. Era una dona molt intel·ligent; un diamant per polir. Tenia una qualitat humana extraordinària i sabia estar sempre al lloc que li pertocava. Era una senyora molt íntegra que no es venia per res. Quan jo em vaig casar, va continuar tenint cura del Lluís i d'altres amics, que s'estaven a casa, però amb ell va tenir una relació molt especial i, de fet, el Lluís la va universalitzar amb una de les seves cançons. Malgrat tot, sempre defenso que era la meua *tata* i li retrec que la hi vaig deixar prestada... [rialles]

La veritat és que em vaig introduir a la Nova Cançó d'una manera molt curiosa. El meu pare era escultor, i jo he estat relacionat amb l'art tota la vida; he crescut envoltat d'escriptors, pintors i músics. Quan, de petit, anàvem de vacances, la meua mare, que era una dona molt especial, em llegia poemes de Carles Riba, Josep Carner o Joan Salvat-Papasseit. Un dia, essent ja adolescent, era en una festa organitzada pels *scouts* i va venir un senyor anomenant Miquel Porter a cantar un parell de cançons, elaborades a partir de poemes de Salvat-Papasseit.

Vaig reconèixer aquestes poesies i em van entrar ganes d'adaptar-ne algunes, perquè jo també havia estudiat música. Vaig agafar la meva guitarra i el llibre de poemes d'aquest escriptor i em vaig posar a treballar. Després vaig contactar amb Miquel Porter, que me'l va presentar Lluís Serrahima. Vam anar plegats a casa de Delfí Abella, on vaig superar una prova interpretant temes que havia compost amb poesies de Papasseit. Així va ser com em vaig convertir en el *jutge* número deu i vaig formar part d'aquest moviment durant quatre anys.

Entre els integrants del grup hi havia un ambient molt distès, d'amistat. Hi havia gent que valia més que altra, i altres que servíem més aviat per tapar forats, com jo mateix, però tots teníem molt clar que convergiríem en la consecució d'una mateixa causa: la normalització de la nostra llengua i de la nostra cultura.

Era una època maula, durant la qual se censuraven els pe-tona a les pel·lícules, però nosaltres vam gaudir d'una Barcelona excitant, que acollia l'empenta d'uns joves que cantaven, que es relacionaven, que trencaven esquemes... Per a mi va ser molt especial, perquè, a més, casa meua, era una mica la casa de tots. Era a la part alta de la ciutat, i allí se celebraven des de proves per entrar als Jutges fins a reunions subversives de caire polític. Per allí van passar socialistes, comunistes, tot tipus de personal antifranquista, o artistes molt activistes com Paco Ibáñez, i hi tenien lloc tertúlies interessantíssimes fins a altes hores de la matinada, moment en què arribava la policia i advertia que ja n'hi havia prou».

Maria Amèlia Pedrerol, la jove *jutgessa* que va acompanyar igualment el Lluís en el seu debut als escenaris, es va convertir en una de les millors amigues que el cantautor de Verges va establir en aquell nou ambient.

«Sóc psicoanalista, i vaig participar en el moviment de la Nova Cançó dels catorze als divuit anys. Hi vaig arribar a través del meu pare, Joan Pedrerol, un home molt catalanista i interessat per aquestes qüestions. D'altra banda, una tieta em va ensenyar a tocar la guitarra i em van començar a sortir cançons. Un dia, vaig concertar una cita amb Josep Maria Espinàs i li vaig interpretar els meus temes. Em va assegurar que li havia tret un pes de sobre, perquè tenia por que fossin molt dolentes, tenint en compte que eren d'una criatura de catorze anys. Em van

admetre de seguida al grup. Vaig ser la *jutgessa* número dotze, i vaig actuar fins a l'any 1968.

Quan el Lluís va entrar al grup, era un noi tímid, molt pausat i introvertit, però, a mesura que el coneixies, veies que era com un pagès de l'Empordà, per la seva sornegueria, la seva agudesesa i la seva vivesa. Era molt ocurrent i observador. Quan va començar, tenia una gran musicalitat, era el tret que més li destacava. Les lletres eren sobre temes que estaven molt ben pensats, però no eren gaire perfectes. També sobresortia molt la seva capacitat de comunicar-se amb el públic. Era una esponja, i tot allò que escoltava i li interessava, ho incorporava d'alguna manera a la seva proposta musical. Per exemple, va haver-hi un disc de Mahalia Jackson que el va influenciar moltíssim i li va provocar que fes canvis de veu a la cançó "El bandoler".

Vam tenir molt bona connexió des del principi, fins i tot, vam viure un petit romanç a Mallorca, un estiu que vam cantar al castell de Bellver. Era una persona molt sentida, i si creia que no li donaves el teu suport en alguna cosa, es contrariava bastant. A la vegada, era molt afectuós i divertit. Tinc evocacions d'ell molt entrançables.

Una vegada, quan ja feia temps que jo havia deixat la música, va anar a cantar a un poble en el qual jo havia viscut, i on tenia una consulta. Em va dedicar una cançó durant el concert, un gest que em va fer molta il·lusió, i després el vaig anar a veure al camerino. Com que ell estava recent separat i jo també, ens vam consolar mútuament. Va ser un moment preciós.

Amb el temps, el Lluís s'ha convertit en un dels artistes més importants de Catalunya, i em sembla de justícia que sigui així. Em fa molta alegria quan miro la tele i el veig. Té talent i és senzill. Ara, pel seu aspecte, em sembla un pescador de balenes, només li falta l'arpó [rialles]. Actualment, no estem en contacte, malgrat que no m'importaria tornar-lo a veure. S'ha mantingut molt fidel a ell mateix».

La Cova i Concèntric

En aquella Catalunya emmordassada, disposar d'una infraestructura per poder enregistrar discos i organitzar actuacions amb normalitat era bàsic. Va caldre que alguns arrisquessin els seus diners i la seva integritat física per aconseguir-ho, com va

ser el cas d'Ermengol Passola, a qui ja ens hem referit. Ell ens relata, en primera persona, per què va ser el mecenes d'aquell gran moviment de la Cançó.

«L'espectacle d'inauguració de La Cova del Drac va anar a càrrec de Guillem d'Efak, que parlava català perquè era mallorquí, però també era de raça negra. La gent es quedava glaçada quan el contemplaven, perquè no solament es podia ser català, malgrat la legislació vigent, sinó que, a més, es podia ser negre. Tots els artistes que actuaven allí, ho efectuaven a través de Josep Maria Espinàs, que era qui ho portava tot. I no només es cantava, es van organitzar altres activitats, per exemple, teatre de cabaret, amb textos de Maria Aurèlia Capmany i del seu marit, Jaume Vidal i Alcover. Fins i tot preteníem muntar, en un futur, una televisió.

El grup teatral Els Joglars, en els seus inicis, també hi van actuar. Cada espectacle que oferíem, havia de passar per la censura, i recordo una vegada que, per Cap d'Any, van decidir tancar-nos el local; però La Cova del Drac tenia dos espais, la part de dalt, que era un bar, i la de baix, que era on s'actuava. Per error, l'ordre de tancament la van dictar per al bar, i jo em vaig col·locar a la porta i invitava a entrar a La Cova, tot i que al meu costat, per desanimar el personal, s'havien plantat uns policies amb fusell. Hi va haver força públic, i vam acabar interpretant el "Fum, fum, fum" amb una energia i una ràbia increïbles. Als nostres efectes, va ser com si entonéssim "Els segadors". I, mentrestant, la policia, a dalt...

La Cova del Drac tenia molt de sentit, perquè era un local en el qual els artistes cobraven per actuar, ni que fos una petita quantitat; es donaven a conèixer, i tenien una oportunitat per perdre la por al públic i acostumar-se a l'escenari. Abans de la creació de Concèntric, jo no estava totalment involucrat en el sector del disc, però sí que era al capdavant de la llibreria Ona. Em queixava que teníem a les nostres mans poder crear un moviment musical en català, i que des d'Edigsa només s'editava un disc de tant en tant.

Per aquesta raó vam impulsar Concèntric, i vam començar a treure discos i a promoure nous valors. Érem conscients que al principi perdríem diners enregistrant artistes que possiblement no fossin gaire bons, però calia donar aquest pas per obrir camí.

El primer disc el vam posar a la venda el març de 1965, i va ser un de Guillem d'Efak, de qui n'editaríem uns quants més i, després, va ser el torn de Lluís Llach i de Maria del Mar Bonet. Hi havia també altres artistes com la Magda, Guillermina Motta, Dolors Laffitte... La Guillermina va ser l'única que va començar enregistrant amb Edigsa i, més tard, es va passar a Concèntric.

A partir de 1965 es va produir el boom de la Cançó, perquè tothom creia que es venien molts discos, però no en veníem ni un!!! De fet, al principi, gairebé ningú no en venia, i col·locar-ne vuit-cents, ja n'eren molts. Els únics que tenien sortida, al principi, eren els de Raimon i els de Serrat, però ambdós publicaven amb Edigsa.

Tots els Jutges tenien molta simpatia per Concèntric, perquè s'adonaven que nosaltres no érem partidaris de gaires ximpleries i anàvem per feina. Si algú cantava mitjanament bé, li buscàvem un bon lletrista, una bona instrumentació i tiràvem endavant l'enregistrament del disc. El nostre objectiu era, únicament, que s'escoltés música en català amb bon nivell; sense que ens importés tant que la veu fos més o menys maca. El que interessava era escampar un instrument de pedagogia de l'idioma, que era, en definitiva, la motivació de tots els Jutges.

Des de Concèntric promovíem un concepte molt publicitari, de recuperació. D'altra banda, Raimon o el poeta Joan Fuster es caracteritzaven més per una resistència virulenta, possiblement perquè la situació del català a València encara era més dura. En tot cas, les dues actituds de lluita convivien perfectament i eren molt necessàries.

A Lluís Llach el va descobrir Roser Domingo, que, juntament amb Espinàs, va ser transcendental a Concèntric. Ella va ser qui ens va fer saber que hi havia un noi de Verges que cantava molt bé, i que l'havíem d'editar. Vaig anar fins aquest poble amb la meva família una Setmana Santa, i vaig esperar que acabés la Processó de Dijous Sant, perquè el Lluís hi participava fent de soldat romà. Una vegada acabada la Processó, va anar a casa seva a canviar-se de roba, i allí va signar un contracte amb Concèntric, de fet va firmar el seu pare, el senyor Josep Maria Llach, perquè ell encara era menor d'edat.

El Lluís era molt tímid, i em penso que encara ho és, però actualment és un tímid compensat. Tenia arrels populars cultes, perquè el senties parlar de l'avi Siset amb una saviesa que no

tenia res a veure amb la ciutat, amb Barcelona; succeïa el mateix quan es referia al bandoler, Joan Serra, conegut com La Pera, un personatge de Valls (Tarragona). Resultava molt exòtic. Hi aportava un ruralisme digne, desconegut per nosaltres, que ens feia veure que existia vida més enllà de la realitat urbana.

De la mateixa manera, Joan Ramon Bonet, o la seva germana, Maria del Mar, ens van descobrir un món rural encara més català i més autèntic, que empraven l'article “sa” enlloc de “la”, com els antics mariners de l'Empordà que van conquerir Mallorca.

El Lluís és una persona especial, i ho demostra l'anècdota que ara us explicaré. Fa aproximadament vint anys, mentre jo era en una botiga de fotografia, anomenada Foto Pi, a Barcelona, de sobte, va entrar ell, i tothom –estava ple de gent– se'l va quedar mirant. El Lluís em va veure i jo el vaig saludar amb discreció des de lluny, perquè no volia vanagloriar-me de res, però ell va creuar la botiga, es va dirigir cap a mi i em va dir textualment: Ermengol, quan un és jove com jo, de vegades, un no s'adona del sacrifici que gent com tu fa a favor seu i per aquelles coses que estimes. Jo m'he apercebut del que tu vas fer per mi; tot i que molt tard, però, que ho sàpigues. Moltes gràcies.

I em va abraçar. Els qui eren allí es van quedar desconcertats, i jo més; perquè això no ho fa ningú. Amb aquest gest vaig comprendre la profunditat humana del Lluís».

Roser Domingo, l'altra part decisiva i implicada en l'avançament de Concèntric, hi diu també la seva:

«Concèntric tenia interès a publicar música de caràcter més lleuger que Edigsa, especialitzada en cançó d'autor i francesa, adreçada a un públic minoritari. Ermengol Passola es va assabentar de la meva existència, perquè jo ja treballava amb l'editora Canciones del Mundo, i va contactar amb mi. No li va costar gaire convèncer-me, i vaig entrar a Concèntric, quan ja eren al mercat els dos primers discos de Guillem d'Efak.

La meva tasca era buscar cançons de música lleugera i editar-les; contractava els artistes, cercava els grafistes, tenia cura que les portades quedessin bé, i anava a la censura perquè ens les autoritzessin. També feia les traduccions al castellà, que eren dolentíssimes i només tenien com a finalitat superar la censura.